

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

LUCRARE DE DOCTORAT

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Lucian Leuștean

Doctorand:

Daniel Filip-Afloarei

Iași

2022

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

LUCRARE DE DOCTORAT

**România și criza regimului comunist din Polonia –
1980-1989**

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Lucian Leuștean

Doctorand:

Daniel Filip-Afloarei

Iași

2022

Cuprins

Listă abrevieri

<i>Introducere</i>	<i>1</i>
<i>Capitolul I – „Al Doilea Război Rece” în contextul crizei din Polonia</i>	<i>17</i>
I.1 Destindere și confruntare în anii '70: de la Acordurile la Helsinki la Acordurile de la Gdańsk	17
I.1.1 Crizele succesive din RPP și semnarea Acordurilor de la Gdańsk	19
I.1.2 Sfârșitul destinderii și ‘al Doilea Război Rece’	30
I.2 Apariția Mișcării „Solidaritatea” și internaționalizare crizei poloneze	34
I.2.1 Criza „Solidarității” și dilemele conducerii române	40
I.2.2 Reacția conducerii române	53
I.2.3 Culegerea informațiilor	53
I.2.4 Discursul conducerii române	76
I.2.5 Congresul „Solidarității” de la Gdańsk și escaladarea crizei poloneze. Schimbarea percepției la București	88
I.2.6 Legea marțială în Polonia și sfârșitul „Solidarității”. Apropierea discursivă a RSR de blocul socialist	94
I.2.7 Răspunsul PCR	100
I.3 Concluzii	104
<i>Capitolul II – Dictatura militară din Polonia și eșecul normalizării</i>	<i>108</i>
II.1 „Noul regim” de la Varșovia și prelungirea crizei poloneze	108
II.1.1 Agravarea crizei politice din Polonia	115
II.1.2 Blocada occidentală și înrăutățirea crizei economice din RPP	120
II.1.3 Impasul noului regim pentru depășirea crizei politico-economice	125
II.2 „Noul regim” de la Varșovia și reacția conducerii române	130
II.2.1 Discursul conducerii române – între critică și dezaprobare	131
II.2.1 Criza poloneză și ‘vântul schimbării’ la București	142
II.2.3 Eșecul normalizării în RPP	153
II.2.4 Cooperarea româno-polonă în perioada 1982-1984	164
II.3 Concluzii	174
<i>Capitolul III – De la cooperare la confruntare diplomatică</i>	<i>176</i>
III.1 Anul 1985 și reconfigurarea relațiilor internaționale	176
III.1.1 Drumul spre reformele lui Gorbaciov și summitul de la Geneva	180
III.1.2 România și Polonia în fața reformelor lui Gorbaciov	186
III.2 Deschiderea Poloniei spre reforme – motiv de îngrijorare la București	201
III.2.1 Transformările din RPP în atenția conducerii române	204
III.2.2 Noile schimbări de la Varșovia și declinul relațiilor româno-polone	209
III.2.3 Problema turiștilor polonezi și tensionarea relațiilor româno-polone	217

III.3 Evenimentele de la Braşov din noiembrie 1987 și izolarea internațională a regimului de la Bucureşti	224
<i>Capitolul IV – Începutul sfârşitului.....</i>	231
IV.1 Izolarea accelerată a RSR și refuzul realităţii geopolitice	231
IV.1.1 Noi greve în Polonia și drumul spre „Masa Rotundă”. Tensionarea relațiilor româno-polone	238
IV.1.2 Teama de schimbare și „avertismentul” lui Nicolae Ceauşescu	245
IV.2 „O primăvară fierbinte la Varşovia”: negocierile de la „Masa Rotundă” și [re]legalizarea „Solidarităţii”	252
IV.2.1 „Masa Rotundă” și alegerile din iunie 1989 – victoria „Solidarităţii” și numirea guvernului Mazowiecki.....	258
IV.2.2 „Apelul” lui Nicolae Ceauşescu din 19 august: o pledoarie pentru întoarcerea la doctrina Brejnev?	265
IV.2.3 Nicolae Ceauşescu și „Solidaritatea”: o ecuație imposibilă.....	276
IV.3 Concluzii	285
<i>Concluzii finale</i>	288
<i>Bibliografie</i>	300

Rezumat

După instalarea Cortinei de Fier și intrarea celor două țări în sfera de influență a Moscovei, relațiile româno-polone nu s-au mai bucurat niciodată de un statut privilegiat, ci au avut un caracter formal. Ele s-au restrâns la un schimb de vizite între liderii celor două țări, iar după „Declarația din Aprilie” 1964, ele au fost tot mai reci. Fiind depozitara Tratatului de la Varșovia și având o legătură puternică cu Uniunea Sovietică, partea polonă privea cu neîncredere nota discordantă a Bucureștiului în interiorul blocului socialist. Pe parcursul destinderii, ambele țări și-au orientat politica externă către Vest și organizații internaționale occidentale, pentru a obține credite, cu scopul de a-și îmbunătăți producția industrială. Inițial, politica aceasta a fost un adevărat succes pentru ambele țări, însă limitele sale au fost imediat resimțite, odată cu izbucnirea primei crizei energetice din anul 1973¹. În cazul României, efectele acesteia n-au fost prea puternice, dependența sa nefiind așa mare de creditele occidentale. În cel al Poloniei, situația era diferită, nevoia sa de fonduri crescând îngrijorător. Lovitura de stat din Iran și criza petrolului din 1979 au afectat, de această dată, și România, dependentă de petrolul ieftin din Iran pentru a-și menține rata industrializării forțate. În toată această ecuație, cea mai afectată a fost Polonia, a cărei economie a fost adusă în pragul colapsului, doar creditele occidentale menținând-o pe linia de plutire.

Criza energetică din anii '70 a fost secondată de o puternică inflație, care a condus la stagflația de la începutul anilor 1980 și la criza datoriilor suverane². Deprecierea dolarului a făcut ca împrumuturile țărilor socialiste aproape să se dubleze într-o scurtă perioadă, fără ca la orizont să se întrevadă o posibilitate de soluționare a acestora. Concomitent, problemele economice s-au suprapus peste o criză politică și socială. Destinderea, începută după criza rachetelor din Cuba din 1962, s-a încheiat odată cu invadarea Afganistanului de către URSS, în 1979, când SUA, împreună cu partenerii occidentali au lansat o nouă cursă a înarmărilor. În plus, discuțiile privind dezarmarea – Strategic Arms Limitations Talks (SALT) – au fost suspendate, iar Conferințele pentru Securitate și Cooperare în Europa, după succesul colosal de la Helsinki, s-au blocat. Așadar, anii '80 au debutat cu mai multe tipuri de crize, acestea

¹ Pentru efectele crizei energetice din anii '70 asupra lumii occidentale, vezi Robert D. Lifest, „A New Understanding of the American Energy Crisis of the 1970s”, în *Historical Social Research*, vol. 39, no. 4 (150), 2014, pp. 22-42.

² Pentru cauzele și efectele stagflației din anii '80, precum și despre criza datoriilor suverane, vezi lui Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*, Yale University Press, New Haven & London, 1982, pp. 181-239.

succedându-se într-un ritm galopant, adesea suprapunându-se, și fiind greu de stabilit impactul lor asupra lumii comuniste.

Toate aceste neajunsuri, prezente în mediul economic și politic internațional, și-au făcut simțite efectele cel mai bine în Republica Populară Polonă (RPP). Confruntându-se cu o ciclicitate a crizelor – Poznań-1956, Varșovia-1968, Gdańsk-1970, Radom și Ursus-1976 – problemele inerente regimului comunist de tip marxist-leninist au produs o puternică explozie socială în Polonia, în august 1980. Dintre toate țările comuniste, cele mai mari contradicții ideologice existau în RPP. Aici, colectivizarea a fost abandonată după preluarea puterii de către Gomułka, în 1956, și, tot atunci, Biserica Catolică a câștigat o puternică autonomie în raport cu autoritățile comuniste. Mai mult, în economie fusese permisă existența unui mic sector privat, iar Partidul Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) guverna alături de Partidul Democrat (PD) și Partidul Țărănesc Unit (PȚU). Chiar dacă cele două partide erau simplii sateliți ai PMUP, împreună cu ceilalți factori au împiedicat formarea unei identități clare a partidului-stat și au permis formarea unei opoziții, în condițiile în care criza a pus PMUP într-o situație fără ieșire.

Subiectul central al lucrării de față constă în analizarea crizei poloneze și a impactului pe care aceasta l-a avut asupra regimului de la București. Ținând cont de faptul că aceasta era atât produsul unei crize globale severe, cât și al sistemului comunist de tip marxist-leninist, răspunsul conducerii române în fața acestei situații reprezintă o lentilă asupra modului în care Nicolae Ceaușescu a perceput criza din anii '80. În plus, având în vedere faptul că Polonia se afla în „inima Europei”³, la granița dintre o lume deschisă globalizării, pe de o parte, și o alta macinată de dogmatism politic, apariția Sindicatului „Solidaritatea” în Polonia avea să reprezinte lupta dintre cele două lumi, mai exact, lupta dintre două sisteme diferite. Ultima scenă a comunismului avea să fie jucată pe scena poloneză, fiindcă, așa cum arăta și George Bush, în timpul vizitei sale la Varșovia din iulie 1989, dacă în Polonia a izbucnit cel de al Doilea Război Mondial, tot aici avea să se pună capăt Războiului Rece și divizării lumii. Drept urmare, importanța reacției lui Nicolae Ceaușescu în raport cu criza poloneză reiese tocmai din natura acesteia; ea nu era doar o simplă criză locală, ci, în esența, reprezenta criza întregului bloc socialist, fiind o consecință directă a celei globale. Totodată, situația din Polonia ne oferă noi perspective cu privire la evoluția regimului român în ultimul deceniu comunist. Fiindcă în această perioadă au fost implementate cele mai nefaste măsuri, precum plata integrală datoriei externe, raționalizarea alimentelor, intensificarea cultului personalității, creșterea nivelului represiunii etc, considerăm că evenimentele din RPP au avut și ele o contribuție în acest sens.

³ Conform titlului lucrării autorului britanic Norman Davies: *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Chiar dacă istoria nu dispune, la fel ca alte discipline sociale, de instrumente pentru a cuantifica impactul anumitor evenimente, identificarea atitudinii lui Nicolae Ceaușescu în raport cu criza poloneză constituie un răspuns în această direcție.

În fond, criza din Polonia din anii '80 a fost reprezentată de Sindicatul Liber „Solidaritatea” și de ideile sale, care au polarizat atât lumea comunistă, cât și cea occidentală. Dependentă de creditele din Vest, Polonia nu a mai putut fi „salvată” precum Ungaria, în 1956, sau Cehoslovacia, în 1968, fiindcă Moscova nu își mai permitea costurile unei asemenea intervenții, ea, la rândul ei, confruntându-se cu o puternică recesiune economică. În plus, nici printre țările socialiste nu exista unanimitate în privința utilizării trupelor Pactului de la Varșovia, România și Ungaria opunându-se, iar cele care susțineau acest demers, precum Republica Democrată Germania (RDG) sau Republica Socialistă Cehoslovacă (RSCS), nu își asumau costurile ulterioare pentru sprijinirea RPP. De cealaltă parte, apariția Sindicatului „Solidaritatea” a fost văzută ca o oportunitate pentru noua competiție dintre Est și Vest, începută după intrarea trupelor sovietice în Afganistan. Pentru Washington, „Solidaritatea” a devenit pârgă prin putea exercita presiuni asupra Moscovei, dar și asupra blocului socialist, folosindu-se de dependența lor de credite, dar și de drepturile omului pentru a scoate aceste țări de sub influența URSS. În această situație, Polonia a devenit „terenul de joacă al lui Dumnezeu”⁴, mai exact, al luptei dintre comunism și capitalism, dintre drepturi colective și drepturi individuale, dintre un model liberal și unul socialist. În cele din urmă, criza din RPP poate fi descrisă ca o criză a sistemului, secundată de o nouă competiție între cele două superputeri, ale cărei unde de șoc au cuprins întreaga lume, regimul de la București nefăcând excepție.

„Solidaritatea” a reprezentat ultima încercare de a reforma sistemul comunist în fața unei crize fără ieșire, iar succesul sau insuccesul acestui demers avea să influențeze ireversibil soarta blocului socialist. Desigur, toate aceste aspecte nu erau cunoscute atunci, dar criza sistemului era evidentă pentru toți liderii comuniști, iar aceștia trebuiau să identifice soluții imediate. Orice amânare echivala cu pierderea oricărei șanse de succes. Blocați în propria ideologie, pe care o serveau fără să o chestioneze, conducătorii țărilor socialiste n-au înțeles cu exactitate ce reprezenta „Solidaritatea”, motiv pentru care toate strategiile lor au fost utilizate pentru menținerea puterii și a *status quo*-ului. Așadar, „Solidaritatea” avea să fie cronică unui eșec anunțat al sistemului monopartid, care a început în august 1980 și s-a încheiat odată cu alegerile din iunie 1989, când PMUP a fost înfrânt, fiind dispus să împartă puterea cu opoziția.

⁴ Conform titlului lucrării lui Norman Davies, *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu. Din 1795 până în prezent*, trad. de Carmen Barti, vol. II, Ed. Polirom, Iași, 2014.

Având în vedere complexitatea situației internaționale din anii '80, dar și faptul că evenimentele din Polonia erau o consecință a acesteia, am împărțit stadiul cercetărilor în trei categorii: lucrări și studii care se ocupă de răspunsul conducerii române față de criza poloneză, precum și de situația internă din RSR; lucrări dedicate crizei poloneze și Mișcării „Solidaritatea” și lucrări care tratează tematica Războiului Rece și raportul Est-Vest în această perioadă. Aceste categorii nu sunt nicidecum de sine stătătoare, ci, din contră, există o strânsă legătură între ele, rolul lor fiind acela de a oferi mai multă claritate metodologică, atunci când voi enumera principalele contribuții.

În general, în istoriografia românească, modul în care conducerea română a receptat criza din Polonia a fost studiat, în mare parte, fie în perioada de început, fie în cea finală a ultimului deceniu comunist, fără a-i fi înțeleasă evoluția în ansamblu. Printre istoricii care s-au ocupat de perioada de început a crizei se numără Petre Oprea⁵, lucrarea sa fiind una dintre cele mai complexe despre situația din RPP din august 1980 – decembrie 1981. Cu toate că autorul oferă numeroase detalii privind evoluția crizei din anii '70, atât în România, cât și în celelalte țări socialiste, în lucrare sunt utilizate doar surse de la Arhivele Naționale. În plus, analiza sa asupra situației din RPP se oprește în decembrie 1981, odată cu introducerea legii marțiale, în ciuda faptului că situația critică din această țară era departe de a se fi încheiat. O mică completare o reprezintă studiul lui Constantin Morariu⁶, dar acesta folosește o telegramă din MAE, iar noua direcție de cercetare n-a mai fost continuată ulterior. O excepție aparentă o reprezintă lucrarea lui Ion Constantin, *Polonia în epoca „Solidarității”, 1980-1989*, ce conține un capitol dedicat relațiilor româno-polone în anii 1980, însă, în realitate, la fel ca ceilalți autori, tratează doar perioada de început și de sfârșit a crizei⁷. Singura excepție reală este studiul istoricului polonez Adam Burakowski dedicat vizitei lui Jaruzelski din iunie 1982⁸. Alte lucrări,

⁵ Printre istoricii care s-au ocupat de perioada de început a crizei se numără Petre Oprea, autorul lucrării *Criza poloneză de la începutul anilor '80. Reacția conducerii Partidului Comunist Român*, Ed. Universității Petrol-Gaze din Ploiești, Ploiești, 2008, practic, o completare a cercetărilor făcute în cadrul tezei sale de doctorat, susținută la Iași, în 2008: *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, Ed. Militară, București, 2008.

⁶ Constantin Morariu, „România și criza poloneză din 1981”, în *Arhivele Totalitarismului (AT)*, nr. 3-4/2012, pp. 249-253.

⁷ Vezi Capitolul „Răcirea relațiilor oficiale dintre RS România și RP Polonă în anii '80”, în Ion Constantin, *Polonia în epoca „Solidarității”, 1980-1989*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST), București, 2007, pp. 153-161. Vezi de același autor și volumul despre istoria Poloniei în epoca contemporană: *Polonia în secolul totalitarismelor, 1918-1989*, INST, București, 2007. Alte texte ale aceluiași autor despre România și Polonia în anii 1980 sunt: Ion Constantin, „Aspecte privind relațiile româno-polone în perioada anilor '80”, în *AT*, nr. 3-4/2005, pp. 123-128; Idem, „Românii și Sindicatul Solidaritatea, 1981-1989”, în *AT*, nr. 1-2/2011, pp. 125-132. Tot aici mai poate fi menționat și volumul coordonat de Felician Duica, însă acesta conține doar câteva aprecieri generale cu privire la istoria „Solidarității”, fără a ne aduce informații noi cu privire la acest subiect; Felician Duica (coord.), *Solidaritatea, Revanșa Poloneză*, INST, București, 2007, 197 p

⁸ Adam Burakowski, „Din istoria relațiilor româno-polone. Vizita lui Wojciech Jaruzelski în România, iunie 1982”, în *AT*, nr. 3-4/2015, pp. 145-156.

care au tratat în mod secundar felul în care conducerea română s-a raportat la situația din Polonia, sunt cele ale lui Vasile Buga⁹ și, într-o mai mică măsură, ale lui Larry Watts¹⁰. În trecut, relațiile româno-polone au mai fost explorate și de istoricii care s-au ocupat de evoluția României în cadrul Tratatului de la Varșovia, cum ar fi Mioara Anton¹¹, Dennis Deletant și Mihail E. Ionescu¹², Constantin Olteanu¹³, Alesandru Duțu și Constantin Antip¹⁴.

Pentru perioadă finală a crizei, 1989, situația este cu totul alta. „Apelul” lui Nicolae Ceaușescu din 19 august, privind utilizarea oricăror mijloace pentru a opri „Solidaritatea” să preia conducerea guvernului, a stârnit dezbateri intense. Astfel, discuțiile au fost polarizate între opozanți și susținători ai ideii unei intervenții militare în Polonia. În prima categorie, se înscrie Larry Watts¹⁵, care afirma că ea ar fi rodul unei dezinformări create de Polonia și Ungaria, cu sprijinul Uniunii Sovietice, pentru a-l discredita pe plan internațional și a-l înlătura de la conducere pe liderul român. Un alt cercetător, care a respins inițial această idee, a fost Vasile Buga¹⁶, însă, treptat, și-a nuanțat ideile. El a adus mai multe clarificări după studierea raportului redactat de ambasadorul sovietic de la București, unde a susținut că liderul român ar fi fost de acord cu folosirea trupelor sovietice staționate pe teritoriul polonez¹⁷, fără a fi vorba despre „vreun apel la o intervenție armată comună în Polonia”¹⁸. Alți autori, care au respins ideea unei

⁹ Vasile Buga, *Sub lupa Moscovei: politica externă a României, 1965-1989*, INST, București, 2015, pp. 111-133.

¹⁰ Lucrările acestuia necesită o lectură prudentă, având în vedere elogiile, uneori nemeritate, aduse regimului Ceaușescu, vezi Larry Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul Războiului Rece*, Ed. RAO, București, 2013, pp. 275-305 și 651-8. Cea mai recentă lucrare este: *Oaia albă în turma neagră. Politica de securitate a României în perioada Războiului Rece*, Ed. RAO, București, 2018, pp. 366-402.

¹¹ Mioara Anton, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor. 1966-1991*, col. *Documente Diplomatice Române*, Institutul Diplomatic Român, studiu introductiv, notă asupra ediției și indice analitic de Mioara Anton, Ed. ALPHA MDN, București, 2009.

¹² Dennis Deletant, Mihail E. Ionescu (eds.), *Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989, Selected Documents*, Ed. Politeia-SNSPA, București, 2004.

¹³ Constantin Olteanu este cunoscut publicului prin funcțiile pe care le-a deținut: ministrul apărării naționale (1980-1985), secretar al CC al PCR (1988-1989) ș.a. A participat la numeroase activități ale tuturor structurilor politice și militare ale Tratatului de la Varșovia, având posibilitatea să cunoască din interior numeroase detalii, relatate în memoriile sale: *România, o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia: memorii, 1980-1985. Dialog cu Dumitru Avram*, Ed. ALDO, București, 1999.

¹⁴ Alesandru Duțu, Constantin Olteanu, Antip Constantin, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, Ed. Pro Historia, București, 2005.

¹⁵ Larry Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă*, pp. 651-8.

¹⁶ În 2012, Vasile Buga susținea că „Nicolae Ceaușescu nu a pus nici în decembrie 1981, nici în august 1989 problema vreunei intervenții militare a țărilor socialiste în Polonia [...]”, în Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit: Relațiile Româno-Sovietice – 1965-1989*, INST, București, 2013, p. 224.

¹⁷ „Considerăm (declara Ceaușescu s.a.), totodată, că în conformitate cu acordurile oficiale care nu contravin dreptului internațional, URSS are propriile trupe în Polonia”, în Vasile Buga, „A cerut Ceaușescu invadarea Poloniei? Un raport al ambasadorului Tiajelnikov, 19 august 1989”, în *AT*, nr. 1-2/2016, p. 286. Pentru o completare a acestui articol, vezi și Idem, „Documentele rusești clarifică: La 4 decembrie 1989 Ceaușescu nu și-a abandonat principiile din august 1968”, în *AT*, nr. 3-4/2016, pp. 295-303.

¹⁸ Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit*, p. 282. Într-o discuție pe care am avut-o via email cu autorul, acesta susținea mai departe că „în niciun caz nu era vorba despre un apel la o intervenție a trupelor Tratatului. Este însă un fapt că acest apel a însemnat o abatere a conducerii Partidului Comunist Român (PCR) de la principiul promovat în mod constant, de neamestec în treburile interne ale unui stat socialist”.

intervenției militare, au fost atât Petre Opreș, cât și Lavinia Betea. Cel dintâi susținea că statutul Armatei Române, adoptat în 1986, avea un caracter strict defensiv¹⁹, în timp ce pentru Lavinia Betea „în toții anii puterii sale, singura inițiativă de intervenție armată a lui Nicolae Ceaușescu a fost împotriva românilor la finele lui '89”²⁰.

Printre istoricii ce au susținut ideea unei intervenții se numără Ioan Scurtu²¹, dar și Dennis Deletant²² sau Mark Kramer²³. Pentru cel din urmă, similaritatea dezbaterilor sovietice din 1968 și scrisoarea lui Nicolae Ceaușescu din august 1989 reprezintă un puternic argument pentru a considera că liderul român a încercat să readucă la viața doctrina Brejnev, de care sovieticii s-au dezis. Treptat, s-a conturat o nouă categorie de cercetători, care au adoptat o poziție mai nuanțată față de acest eveniment, precum Adam Burakowski²⁴, Mihai Retegan²⁵ sau Vasile Buga, pe care l-am menționat anterior. Prin urmare, în istoriografia românească, criza poloneză a fost cercetată doar în perioadele de maximă intensitate, fiind ignorată evoluția de ansamblu a acesteia și obținând doar o înțelegere parțială despre impactul pe care l-a avut asupra regimului român.

¹⁹ Petre Opreș, „Reacțiile lui Nicolae Ceaușescu față de criza poloneză (1980-1989)”, în *Revista Institutului Diplomatic Român*, anul IV, nr. II (VIII), Semestrul II, 2009, p. 42. Articolul a fost publicat într-un format mai restrâns în *Jurnalul Național*, în același an; vezi Petre Opreș, „1989: Orientarea polonezilor este în acord cu Uniunea Sovietică”, în *Jurnalul Național*, 15 iulie 2009; accesibil online la adresa: <https://jurnalul.antena3.ro/scinteia/special/1989-orientarea-polonezilor-este-in-acord-cu-uniunea-sovietica-514830.html> (20.08.2020).

²⁰ Lavinia Betea: „A cerut Ceaușescu intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia în Polonia?”, în *Jurnalul Național*, 15 iulie 2009; accesibil online la adresa: <https://jurnalul.antena3.ro/scinteia/special/a-cerut-ceausescu-interventia-trupelor-tratatului-de-la-varsovia-in-polonia-514819.html> (20.08.2020).

²¹ Ioan Scurtu, „Nicolae Ceaușescu și evenimentele din Polonia – 1980-1989”; accesibil online la adresa: <http://www.ioanscurtu.ro/nicolae-ceausescu-si-evenimentele-din-polonia-1981-1989/> (23.08.2020).

²² Vezi Dennis Deletant, Mihail E. Ionescu (eds.), *Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989, Selected Documents*, Editura Politeia-SNSPA, București, 2004.

²³ Artioulul lui Mark Kramer este de fapt un răspuns la studiul lui Larry Watts despre „Apelul” lui Ceaușescu din august 1989. Totodată, el face parte dintr-o dezbatere mai largă, găzduită de Institutul Woodrow Wilson din Washington, dedicată acestei tematici. Pentru întreaga dezbatere, vezi Dennis Deletant, Larry Watts, Adam Burakowski și Mark Kramer, „Did Nicolae Ceaușescu Call for Military Intervention Against Poland in August 1989?”, în *Cold War International History Project (CWIHP)*, e-Dossier No. 60; publicat în format electronic la adresa: <https://www.wilsoncenter.org/publication/did-nicolae-ceausescu-call-for-military-intervention-against-poland-august-1989> (20.08.2020).

²⁴ Pentru istoricul polonez „este greu de spus cu certitudine dacă Nicolae Ceaușescu ar fi propus pe această cale o acțiune armată a Tratatului de la Varșovia în RPP...”, însă „era pregătit să apere comunismul (și conducerea sa) și prin mijloace militare de forță. El nu a ezitat să ceară o represiune masivă împotriva protestatarilor din Timișoara sau București...”; în Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski, *1989 – Toamna Națiunilor*, trad. de Vasile Moga, Ed. Polirom, Iași, 2013, p. 332. Vezi și Idem, „Ceaușescu’s Appeal to the Sister Parties”, în: <https://www.wilsoncenter.org/publication/did-nicolae-ceausescu-call-for-military-intervention-against-poland-august-1989#burakowski> (20.08.2020).

²⁵ În viziunea lui Retegan „putem presupune că Ceaușescu și-a dorit o implicare reală a Uniunii Sovietice în rezolvarea crizei poloneze în favoarea PMUP, pentru a evita să-i fie pusă la îndoială propria poziție”, în Mihai Retegan, „Ceausescu’s regime and the changes in Poland. The summer of 1989”, în *On the Both Sides of the Iron Curtain, Acta of the International Conference „On Both Sides of the Iron Curtain. 1945-1989”*, (Bucharest, May 9-10 2000), Colonel Petre Otu (coord.), Colonel Gheorghe Vartic, Lieutenant Colonel Mihai Macuc, Military Publishing House, Bucharest, 2001, p. 260.

Pentru a înțelege evoluția/involuția regimului român în anii '80, am utilizat lucrările lui Adam Burakowski²⁶, Cosmin Popa²⁷, Dennis Deletant²⁸, Vladimir Tismăneanu²⁹, Katherine Verdery³⁰, Adrian Cioroianu³¹, dar și raportul final întocmit de comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România³². Utile sunt și memoriile celor care au lucrat alături de liderul român, precum Silviu Curticeanu³³, cancelarul lui Nicolae Ceaușescu, și Ștefan Andrei³⁴, ministrul afacerilor externe în perioada 1978-1985, sau ale disidenților care au înfruntat regimul, precum Vasile Paraschiv³⁵, Doina Cornea³⁶, Silviu Câmpeanu³⁷ sau Iulius Filip³⁸. Deși nu toate aceste memorii par a fi congruente cu subiectul de față, ultima categorie are rolul de a ne ajuta să înțelegem modul în care conducerea a acționat pe plan intern pentru a contracara efectele crizei.

În ceea ce privește istoriografia crizei poloneze, interesul asupra acesteia nu s-a limitat doar în spațiul polonez, fiind examinate numeroase aspecte ale situației. Astfel, despre istoria acestui eveniment și factorii care au determinat apariția sa a scris istoricul polonez Andrzej Paczkowski³⁹. O colecție importantă de interviuri, cu principalii actori ai „Solidarității”, a fost realizată de Michael Szporer⁴⁰, tot în aceeași categorie încadrându-se și Timothy Garton Ash⁴¹.

²⁶ Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu: 1965-1989. Geniul din Carpați*, trad. de Vasile Olaru, Ed. Polirom, Iași, 2008.

²⁷ Cosmin Popa, *Elena Ceaușescu sau Anatomia unei Dictaturi de Familie*, Ed. Litera, București, 2021.

²⁸ Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, trad. de Georgeta Ciocâltea, Ed. Humanitas, București, 1998.

²⁹ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, ed. a II-a, București, Ed. Humanitas, 2014.

³⁰ Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1995.

³¹ Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, ed. a II-a, Ed. Curtea Veche, București, 2007.

³² „Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România – Raport Final”, București, 2006, p. 628. Pentru varianta electronică, vezi:

https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf (20.01.2022).

³³ Silviu Curticeanu, *Meditații necenzurate*, Ed. Historia, București, 2007.

³⁴ Lavinia Betea, *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Adevărul Holding, București, 2011.

³⁵ Vasile Paraschiv, *Lupta mea pentru sindicate în România. Terorismul politic organizat de statul comunist*, Document, Ed. Polirom, Iași, 2005, p. 388 p.

³⁶ Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte, 1982-1989*, Ed. Humanitas, București, 1991, 201 p.

³⁷ Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Document, Ed. Polirom, Iași, 2002, 309 p.

³⁸ Iulius Filip, *Între viață și moarte, 1981-1988*, vol. II, Ed. Napoca Star, Cluj, 2000.

³⁹ Valoarea lucrărilor lui Paczkowski rezultă nu numai din calitatea cercetării istorice, cât și din aceea de martor ocular, autorul fiind contemporan cu evenimentele de atunci; Andrzej Paczkowski, *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupied to Freedom*, translated by Jane Cave, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, University Park, 2003; vezi și *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980-1989. Solidarity, Martial Law and the End of Communism in Europe*, translated by Christina Manetti, University of Rochester Press, New York, 2015.

⁴⁰ Michael Szporer, *Solidarity. The Great Workers Strike of 1980*, foreword by Mark Kramer, Lexington Books, Washington DC, 2012.

⁴¹ Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity*, Random House, New York, 1985.

Problema originii Mișcării a dat naștere la numeroase dispute⁴². Cele mai importante teorii sunt cele sociale⁴³, intelectuale/elitiste⁴⁴, dar și cele care caută o cale de mijloc între acestea⁴⁵, fără a exista însă un consens. Despre aceste curente, care domină istoriografia, a scris Abraham Brumberg⁴⁶. O încadrare a „Solidarității” în contextul Războiului Rece a fost realizată de A. Kemp-Welch⁴⁷. Despre implicarea Occidentului în criza din Polonia, au scris atât Gregory F. Domber⁴⁸, cât și Idesbald Goddeeris⁴⁹, iar despre presiunile Kremlinului și ale țărilor socialiste asupra RPP s-au ocupat Malcolm Byrne, Paweł Machcewicz și Christian Ostermann, de la Institutul Woodrow Wilson din Washington⁵⁰. La fel de utile mi-au fost și lucrările simpoziunilor anuale organizate de Uniunea Polonezilor din România în Suceava⁵¹, precum

⁴² Jerome Karabel, „The Origins of Solidarity: Workers, Intellectuals, and the Making of an Oppositional Movement”, *Institute of Industrial Relations and Department of Sociology*, Berkeley, University of California, August 1992, pp. 1-56.

⁴³ Două lucrări fundamentale ce analizează latura socială a Mișcării sunt cele ale lui Roman Laba și Lawrence Goodwyn, ambii autori portretizând muncitorii drept forța primară din spatele „Solidarității”, rolul intelectualilor fiind non-cauzal („creativ, dar nu cauzal” în exprimarea lui Laba); vezi Roman Laba, *The Roots of Solidarity. A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*, Princeton University Press, New Jersey, 1991; Lawrence Goodwyn, *Breaking the Barrier: The Rise of Solidarity in Poland*, Oxford University Press, Oxford, 1991.

⁴⁴ Vezi Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution*, edited by Jan T. Gross, Princeton University Press, Princeton, 1984; David Ost, *Solidarity and the Politics of Antipolitics: Opposition and Reform in Poland since 1968*, Temple University Press, Philadelphia, 1990.

⁴⁵ Trei ani mai târziu, lucrările lui Laba sau Goodwyn au fost contrazise de polonezul Jan Kubik. Temeinicia lucrării sale rezultă din faptul că autorul a fost el însuși un participant la aceste evenimente, conducând numeroase interviuri în diferite regiuni ale Poloniei. Kubik afirmă că cele două elemente care au stat la baza „Solidarității”, elementul social și cel cultural, nu s-au opus, ci s-au unit pentru a forma o nouă generație, alienată de propaganda și ideologia regimului comunist, care avea să se revolte în vara anului 1980; în Jan Kubik, *The Power of Symbols Against The Symbols of Power. The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*, University Park Press, Pennsylvania, 1994.

⁴⁶ Abraham Brumberg (ed.), *Poland: The Genesis of a Revolution*, Random House Press, New York, 1983.

⁴⁷ A. Kemp-Welch, *Poland under Communism. A Cold War History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

⁴⁸ Gregory F. Domber, *Empowering a Revolution. America, Poland and the End of the Cold War*, University of North Carolina, North Carolina, 2014.

⁴⁹ Idesbald Goddeeris (ed.), *Solidarity with Solidarity. Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980-1982*, The Harvard Cold War Studies Book Series, Lexington Books, Washington DC, 2013.

⁵⁰ Malcolm Byrne, Paweł Machcewicz, Christian Ostermann, *Poland 1980-1982, Internal Crisis, International Dimensions. A Compendium of Declassified Documents and Chronology of Events*, National Security Archives, Washington DC, 1997. Această lucrare este rezultatul conferinței „Poland 1980-1982: Internal Crisis, International Dimensions” ce a avut loc în noiembrie 1997, în satul Jachranka de lângă Varșovia, având ca participanți numeroși actori politici ai vremii, precum: generalul Jaruzelski, Zbigniew Brzezinski, mareșalul Viktor Kulikov, comandatul trupelor Pactului de la Varșovia, generalul William Odom, directorul serviciilor secrete ale armatei americane, și alții. Pentru discuțiile care au avut loc în cadrul conferinței, vezi: *Cold War International History Project: „New Evidence on the Polish Crisis, 1980-1982”*, în *CWIHP*, No. 11/Winter 1998, pp. 3-134. For the digital version of debates, see: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin11_p1.pdf (12.04.2022). Tot în această categorie, vezi și Andrzej Paczkowski, Malcolm Byrne (eds.), *From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, CEU Press, Budapest & New York, 2007.

⁵¹ Pentru lista referatelor publicate în perioada 1998-2018, vezi: <http://dompolski.ro/lista-referatelor/6-lista-zestawienie-1999-2018/> (15.04.2022).

și volumele dedicate Sindicatului „Solidaritatea”, apărute sub coordonarea Institutului Memoriei Naționale din Polonia⁵².

Referitor la ultima categorie din stadiul cercetărilor, cea dedicată Războiului Rece și raporturilor Est-Vest în această perioadă, din cauza numărului foarte mare de lucrări, îmi voi îndrepta atenția doar asupra celor care mi-au fost necesare pentru pregătirea tezei de doctorat. Așadar, pentru a înțelege mai bine conceptele Războiului Rece, dar și evoluția sa, foarte utile sunt cele trei volume editate de Melvyn P. Leffler și Odd Arne Westad⁵³, apărute la Cambridge University Press. De strategia celor două superputeri în anii '80 s-au ocupat istoricul norvegian Odd Arne Westad⁵⁴ și americanul Simon Miles⁵⁵. În același timp, nu pot fi omise nici lucrările care tratează de transformările ce au avut în Uniunea Sovietică în perioada crizei de succesiune, cele mai importante contribuții fiind cele ale lui Vladislav M. Zubok⁵⁶ sau Chris Miller⁵⁷. În cele din urmă, o grupă de lucrări oarecum ignorate în istoriografia românească⁵⁸, însă cu o importanță deosebită pentru înțelegerea schimbărilor ce au avut loc în ultimul deceniu al Războiului Rece, este cea dedicată drepturilor omului⁵⁹. În acest sens, două opere esențiale despre introducerea drepturilor omului în cadrul relațiilor internaționale și utilizarea lor în contextul Războiului Rece sunt cele ale lui David P. Forysthe⁶⁰ și Daniel C. Thomas⁶¹.

Lucrarea de față pornește de la ipoteza conform căreia criza poloneză reprezentată de Sindicatul Liber „Solidaritatea” a fost percepută de Nicolae Ceaușescu ca o amenințare la adresa

⁵² Łukasza Kamińskiego i Grzegorza Waligóry (eds.), *NSZZ Solidarność*, Tom 1 – Próba Synteza, Instytut Pamięcy Narodowej [IPN], Warszawa, 2010.; Tom 2 – Ruch Społeczny, 648 p.; Tom 3 – Polska Północ, 877 p.; Tom 4 – Polska Zachodnia, 681 p.; Tom 5 – Polska Środkowo-Wschodnia, 934 p.; Tom 6 – Polska Południowa; Tom 7 – Wokół „Solidarność”, 541 p.

⁵³ Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History of the Cold War, Origins*, Volume III, Cambridge, Cambridge University Press, 2010; volumul al II-lea, intitulat *Crises and Détente* și volumul al III-lea intitulat *Endings*, toate apărute în 2010.

⁵⁴ Odd Arne Westad, *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge University Press, New York, 2007.

⁵⁵ Simon Miles, *Engaging the Evil Empire: Washington, Moscow and the Beginning of the End of the Cold War*, Cornell University Press, New York, 2020.

⁵⁶ Vladislav M. Zubok, *A failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2007.

⁵⁷ Chris Miller, *The struggle to save the Soviet economy. Mikhail Gorbachev and the collapse of the USSR*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2016.

⁵⁸ O excepție o reprezintă lucrarea Patriciei Alde Gonzales, însă aceasta nu mai ține pasul cu noile surse arhivistice disponibile în țara noastră; vezi Patricia Aldea Gonzalez, Helsinki 1975. *Începutul Sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de Est (1975-1990)*, trad. Alexandra Reocov, Ed. Curtea Veche, București, 2008.

⁵⁹ O altă excepție este studiul lui Dan-Alexandru Săvoaia, „Romania and the Human Rights Issue within the Conference on Security and Cooperation in Europe (1972-1983)”, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași*, Istorie, nr. tom LXV, pp. 615-629.

⁶⁰ David P. Forysthe, *Human Rights in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

⁶¹ Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 2001. Foarte importantă este și ultima apariție în această direcție, și anume lucrarea coordonată de Nicolas Badalassi, Sarah B. Snyder, *The CSCE and the end of the Cold War. Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972-1990*, Berghahn Press, New York & Oxford, 2019.

regimului comunist. Având în vedere caracterul incompatibil al Mișcării cu principiile marxist-leniniste, care presupuneau hegemonia partidului-stat asupra fiecărui aspect al vieții, obiectivul „Solidarității” de a ieși de sub tutela partidului a fost privit cu maximă suspiciune de liderul român. Spre deosebire de criza din Cehoslovacia, pe care liderul român a văzut-o ca pe o oportunitate în procesul de distanțare de Moscova, de această dată, criza din Polonia a venit într-un moment în care România se confrunta cu grave probleme economice și sociale, condiții care ar fi putut da naștere unor explozii sociale similare și în țara noastră. Din acest motiv, reacția lui Nicolae Ceaușescu a fost diferită față de momentul din 1968. Acum, el a căutat strategii prin care să oprească posibilele efecte ale crizei poloneze, ce puteau cuprinde întregul bloc socialist, și a încercat într-o măsură mult mai mică să-și arate distanțarea de Moscova, punând în prim plan salvarea comunismului, nicidecum nealinierea sa.

Pentru a înțelege modul în care criza poloneză s-a răsfrânt asupra regimului de la București, devenind o amenințare pentru acesta, am utilizat, în primul rând, conceptul de „punct de cotitură” a lui Andrew Abbott. Pentru sociologul american, punctul de cotitură reprezintă o ruptură între trecut și prezent, între evoluția anterioară și cea ulterioară a societății, evoluție ce dobândește un curs independent în raport cu elementele ce au format societatea până atunci. Astfel, punctul de cotitură reprezintă un eveniment sau o acțiune care schimbă evoluția societății, el devenind un moment fondator în jurul căruia analistul trebuie să-și concentreze atenția pentru a înțelege modul în care societatea se dezvoltă după aceea⁶². În al doilea rând, ținând cont de faptul că evenimentele din Polonia s-au suprapus peste o serie de crize ce au cuprins întreaga lume internațională, am utilizat și conceptul lui Michael Devitt privind „teoria cauzală a referinței”⁶³. În opinia filosofului australian, în procesul de identificare a cauzei se formează un lanț causal, care generează, la rândul său, o rețea causală, iar prin unirea celor două elemente, lanțul causal și rețeaua causală, ajungem la baza simbolului său, care, în cazul situației de față, era amenințarea percepută de conducerea română în raport cu evoluția crizei din Polonia. Așadar, pe parcursul lucrării vom analiza lanțul causal creat de crizele din anii '70, iar după aceea, rețeaua causală generată de criza din Polonia, identificând, în final, undele de șoc provocate de „Solidaritatea” și de schimbările implementate de Sindicat în RPP. Împreună, cele două concepte au rolul de a ne oferi perspective mai complexe despre impactul crizei poloneze asupra deznodământului din 1989, precum și asupra regimului comunist român.

⁶² Andrew Abbott, „On the Concept of Turning Point”, în *Comparative Social Research*, no. 16/1997, pp. 85-105.

⁶³ Vezi Michael Devitt, „Singular Terms”, în *The Journal of Philosophy*, vol. LXXI, no. 7, April 18, 1974, pp. 183-205; Dan Turner, „Devitt's casual theory of reference”, în *Australasian Journal of Philosophy*, vol. 54, nr. 2, August 1976, pp. 153-7.

Pentru că situația din Polonia a fost tratată într-un mod trunchiat, fără a putea fi înțeleasă pe deplin reacția complet diferită a lui Nicolae Ceaușescu din august 1989, un prim obiectiv al lucrării constă în analizarea integrală a crizei poloneze, adică evoluția acesteia pe parcursul anilor 1980. În același timp, pentru că în istoriografie s-a pus accentul asupra notei discordante făcută de liderul român în raport cu Moscova în privința Sindicatului „Solidaritatea” a fost omis modul în care acesta a perceput Mișcarea din Polonia și dacă percepția respectivă a influențat în vreun fel acțiunile sale. Mai mult decât atât, pentru că „Solidaritatea” n-a dispărut odată cu introducerea legii marțiale, ci și-a continuat activitatea în mod clandestin, prin cel de-al doilea obiectiv am în vedere investigarea felului în care conducerea română s-a raportat la criza din Polonia după preluarea puterii de către Jaruzelski. Un alt obiectiv, complementar primelor două, presupune identificarea măsurilor implementate de Nicolae Ceaușescu de-a lungul anilor '80, pentru a contracara efectele crizei, și stabilirea măsurii în care evenimentele din Polonia l-au determinat să le introducă. După formarea unei perspective de ansamblu asupra situației din RPP în anii '80, dar și a crizei care cuprinsese întregul bloc socialist, prin cel de-al patrulea obiectiv am în vedere creionarea perspectivei conducerii române asupra acestei situații complexe și stabilirea intenției care a stat la baza „Apelului” din august 1989, pentru a vedea dacă Nicolae Ceaușescu a pus în prim plan salvarea comunismului, renunțând la principiul său al neamestecului în treburile interne ale altui stat. În cele din urmă, obiectivul cheie al lucrării presupune întocmai chestionarea narațiunii construite în jurul atitudinii lui Nicolae Ceaușescu față de criza „Solidarității” și identificarea unor piste noi de cercetare privind evoluția comunismului românesc în ultimul deceniu.

Prin lucrarea de față, vom răspunde următoarelor întrebări de cercetare: Care a fost efectul „Solidarității” asupra blocului socialist? Dar asupra regimului român? Cum a influențat „Solidaritatea” politica conducerii române? Dar relațiile Est-Vest? A simțit Nicolae Ceaușescu pericolul reprezentat de Sindicatul Liber? Dacă da, care a fost atitudinea sa? Cum a încercat acesta să contracareze pericolul reprezentat de ideile „Solidarității” la nivel local și regional? A reprezentat „Solidaritatea” începutul sfârșitului pentru partidul-stat? Care a fost contribuția Sindicatului la sfârșitul Războiului Rece? Dar la cel al regimului Ceaușescu? Care a fost, pentru conducerea de la București, miza relațiilor cu Polonia? S-au restrâns acestea doar la satisfacerea nevoilor economice sau au existat și alte obiective de ordin politic? A încercat România să-și creeze o poziție de „mediator” în cadrul conflictului dintre Polonia și țările occidentale sau a devenit parte a conflictului? Cum au reușit cele două țări să depășească divergențele politice cu privire la modelul politic implementat în propria țară? Care era miza relațiilor cu România, în viziunea conducerii de la Varșovia?

Pentru întreprinderea acestui demers, am utilizat analiza comparativă și descriptivă, pe baza folosirii exhaustive a documentelor, a surselor editate și a interviurilor realizate cu unii actori din perioada studiată. Studiul efectiv al informațiilor disponibile în aceste surse primare și secundare, a fost completat cu evaluarea lor critică, rezultatul reprezentând o sinteză a întregului material disponibil. În primul rând, ținând cont de faptul că Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) au rămas aproape neexplorate, ele au constituit un punct de plecare pentru lucrarea de față. Aici, am avut în vedere fondul 1980-1989, țara Polonia, Problemele: 01 – Personal; 10 – Protocol/Ceremonial; 20 – Rapoarte de activitate, note verbale; 200 – Presă; 210 – Politica internă; 212 – Economice; 220 – Relații politico-diplomatice; 241 – Organizații și organisme internaționale; 613 – Financiare. Un plus al acestor arhive rezultă din faptul că ele conțin telegrame nu doar din Varșovia, ci din toate capitalele importante, care monitorizau situația din RPP. În rest, ele trebuie privite cu prudență din cauza încărcăturii ideologice ce-l împingea pe ambasador să se autocenzureze atunci când își exprima anumite opinii, dar și din cauza problemelor financiare și de personal ale oficiului⁶⁴. Pentru a înțelege acțiunile colectivului ambasadei române, am urmărit, concomitent, și discuțiile din cadrul Comitetului Politic Executiv (CPEX), care vizau situația din Polonia, aflate în cadrul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (ANIC), secția Cancelarie. La fel de utilă a fost și secția Relații Externe – 1980-1981; 1982-1983; 1984-1986; 1987-1988; 1989 – care conține stenogramele întâlnirilor dintre Nicolae Ceaușescu și liderii sau delegațiile poloneze. Coroborând aceste informații atât cu dezbaterile CPEX, cât și cu cele din rapoartele ambasadei, am obținut o perspectivă mai nuanțată asupra crizei poloneze. Secundar, alte documente utile au fost discuțiile avute de cele două țări în cadrul Tratatului de la Varșovia sau în CAER, dar și comunicatele de presă ale AGERPRES, documente care se află tot la ANIC.

Pentru a identifica repercusiunile evenimentelor din Polonia asupra conducerii, dar și măsurile luate de aceasta pe plan intern, am utilizat Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS). Fondurile Informativ și Penal ne oferă informații despre acțiunile disidenților împotriva regimului comunist, despre ceea ce a inspirat acțiunile

⁶⁴ De pildă, într-o notă a ambasadorului Ion Cozma de la începutul anului 1984, se arată că pe parcursul anului anterior, „personalul muncitor din sectorul tehnico-administrativ a fost redus numeric, concomitent cu creșterea atribuțiilor și volumului de muncă...”. Simultan, a avut loc și o reducere a fondurilor alocate ambasadei, ceea ce l-a determinat diplomatul român să deplângă faptul că „situația și condițiile de întreținere a sediului ambasadei, a blocului de locuințe și a autoturismelor în dotare au continuat să se agraveze. În clădirea ambasadei au avut loc, datorită (sic!) corodării țevilor de la instalațiile de încălzire și sanitare, frecvente infiltrații de apă, pentru oprirea cărora s-a recurs la improvizări (apa caldă fiind întreruptă și în prezent în două camere s.a.). Într-unul din cazuri, care a dus la deteriorarea pereților pe toate nivelele, inclusiv în spațiul de reprezentare, s-a apelat și s-a primit, operativ, sprijinul D.A.A., dar pericolul unor noi spargeri de țevi se menține, inclusiv al deteriorării în continuare a pereților... De asemenea, trebuie verificată instalația de iluminat în blocul de locuințe, dat fiind numeroasele cazuri de întrerupere a energiei electrice”; în AMAE, *Fond 1983*, Polonia, Problema 20, dos. 1480, f.n.

lor, dar și despre măsurile luate de autoritățile române împotriva lor. Acestea reprezintă indicii importante pentru a vedea cum percepea regimul român orice activitate disidentă, cu scopul de a înțelege cum s-a raportat la situația din Polonia, dincolo de discursul oficial. Imaginea relației dintre conducerea română și Departamentul Securității Statului (DSS) este întregită cu ajutorul Fondului Documentar. Acesta ne oferă informații atât despre măsurile cerute de Nicolae Ceaușescu odată cu înrăutățirea situației din Polonia, precum supravegherea micii comunități poloneze din Bucovina, a turiștilor polonezi care veneau sau tranzitau RSR-ul, cât și pentru a contracara orice posibil efect pe plan intern: intensificarea măsurilor de supraveghere în marile centre industriale, monitorizarea îndeaproape a „stărilor de spirit”, eliminarea celor care reprezentau un pericol prin susținerea drepturilor omului etc. Analizând comparativ discursul oficial cu măsurile implementate pe plan intern vom obține o imagine mai complexă asupra a ceea ce a reprezentat criza poloneză pentru conducerea de la București.

Pentru a contrabalansa perspectiva arhivelor românești, am folosit rapoartele politice ale ambasadei poloneze din București, pentru anii 1980-1983 și 1989, aflate în cadrul Arhivelor Ministerului Afacerilor Externe din Polonia [Archiwum Ministerstwo Spraw Zagranicznych - AMSZ], fotografiate în timpul stagiului Erasmus de la Varșovia, în octombrie 2018 – februarie 2019. În plus, am utilizat și rapoartele consulare pentru a înțelege cauzele tensiunilor dintre România și Polonia în privința comunității poloneze din Bucovina și a turiștilor polonezi. Totodată, pe parcursul cercetării am realizat o serie de interviuri. Primul a fost cel cu Nicolae Mareș, care a deținut mai multe funcții la ambasada română din Varșovia, dar și pe cea de referent al Direcției I a MAE, în anii '80, el fiind adesea trimis în capitala Poloniei atunci când situația se complica. Interviul l-am realizat la domiciliul domnului Mareș, din București, pe 19 decembrie 2018, și l-am înregistrat pe reportofon, aflându-se în arhiva personală. Deși informațiile oferite sunt adesea trunchiate, ele au fost coroborate cu telegramele din MAE, pentru a ne întregi perspectiva asupra situației. În plus, fostul secretar m-a ajutat să înțeleg circuitul telegramelor, dar și când sau cum ajungeau ele la Cabinetul 1, oferindu-mi, în același timp, o scurtă descriere a situației din Polonia, dar și a ambasadei române din Varșovia în anii '80. Următorul interviu l-am avut cu Radu Șerban, secretar II al agenției economice române din Varșovia între 1983 și 1987, via email. Pe email, i-am adresat un set de întrebări într-un document Word, la care acesta mi-a oferit răspunsurile sale tot prin intermediul poștei electronice, pe 30 decembrie 2018. Documentul se află în arhiva personală. Răspunsurile domnului Șerban au fost mai detaliate, deoarece mi-a făcut o descriere mai complexă a situației din ambasadă, dar și a crizei cu care se confrunta societatea poloneză, informații care pot fi mai greu intuite din telegramele ambasadei, ce încerca uneori să mascheze acest lucru. Tot via email

am avut discuții și cu domnul Vasile Buga, referent la Direcția I a MAE și translator din limba română în limba rusă a lui Nicolae Ceaușescu în timpul vizitelor făcute de acesta la Moscova sau în cadrul Tratatului de la Varșovia sau CAER între 1970 și 1980, pe 17 iunie 2019. Cu ajutorul domniei sale am clarificat mai multe aspecte privind „Apelul” din august 1989, el având acces la documentele sovietice și la discuțiile lui Nicolae Ceaușescu cu ambasadorul URSS de la București.

Pentru a afla și perspectiva poloneză cu privire la situația lor din anii '80, am organizat o serie de interviuri și cu unii polonezi din România. Este vorba despre interviurile telefonice realizate cu Irisec Iosif⁶⁵ și Barbara Breabăn⁶⁶, pe 20 ianuarie 2021, iar cel cu Bogdan Polipciuc⁶⁷ pe 29 ianuarie 2021*. În cazul micii comunității poloneze din Bucovina, foarte utile au fost discuțiile cu domnul Irisec Iosif, care mi-a prezentat situația acesteia și raporturile cu autoritățile române, dar și cu turiștii care veneau sau tranzitau RSR-ul. Tot pentru situația turiștilor polonezi, folositor a fost interviul cu doamna Breabăn, care a lucrat atât în turism, la Constanța, dar și ca translator pentru consulatul polonez din București în perioada 1987-1989. Din această poziție, dumneaei mi-a oferit mai multe detalii despre înrăutățirea raporturilor româno-polone în ultimii ani ai regimului Ceaușescu. În cele din urmă, discuțiile cu președintele Dom Polski București, domnul Bogdan Polipciuc, care a vizitat de mai multe ori Polonia în anii '80, au reprezentat o completare a surselor documentare pe care le aveam în legătură cu criza poloneză.

Lucrarea de față se împarte în patru mari secțiuni, urmărind evoluția crizei din Polonia pe parcursul anilor '80. Această împărțire, deși aparent arbitrară, corespunde situației politice din RPP și modului în care autoritățile de la Varșovia au implementat soluții pentru a o depăși. Pe parcurs, am urmărit cronologic evenimentele, dar și genealogic, identificând cauzele care au

⁶⁵ **Irisec Iosif** – originar din Poiana Micului, după terminarea liceului a primit o bursă din partea statului polonez la Facultatea de Mine și Siderurgie din Cracovia în anul 1978, însă cererea sa de studiu a fost respinsă permanent de statul român. În anul 1982, a plecat în vizită la rudele din Polonia și a refuzat să se mai întoarcă vreme de câteva luni. După întoarcere, i-a fost refuzat permanent dreptul de a mai pleca din țară, fiind urmărit de Securitate până în decembrie 1989, sub numele de obiectiv „Irimia”.

⁶⁶ **Barbara Breabăn** – originară din Szczecin, aceasta s-a căsătorit în Polonia cu un inginer român. În anul 1977, s-a mutat la Iași, iar în 1978 la Constanța. În prima jumătate a anilor '80, a lucrat la diferite hoteluri din Eforie și la tabăra „Turist”, interacționând cu mulți turiști polonezi, iar în a doua jumătate a anilor '80 a fost traducătoare, inițial la firma poloneză „Kopex” din București, iar între 1987 și 1989 pentru consulatul polon. A fost implicată după 1990 în cadrul Uniunii Polonezilor din România [UPR], fiind președinta „Dom Polski” din Constanța.

⁶⁷ **Bogdan Polipciuc** – născut la București, într-o familie de polonezi care a emigrat din Basarabia în România după ocuparea acesteia de către URSS, acesta lucrat ca traducător de limba polonă pentru Birourile de ghizi pentru Tineret de pe litoral, interacționând la rândul său cu numeroși turiști din Polonia în prima jumătate a anilor '70. Absolvind ASE-ul în 1976, acesta a lucrat pentru o Întreprindere de Comerț Exterior, prin intermediul căreia a realizat o serie de vizite în Polonia în anii '80. După 1990 a fost implicat în cadrul UPR, al cărui vicepreședinte este, fiind și președintele Dom Polski București.

* Pe această cale, îi mulțumesc doamnei Elżbieta Wieruszewska-Calistru, de la Dom Polski Suceava, care mi-a facilitat comunicarea cu persoanele menționate anterior.

provocat imploziile sociale din Polonia, precum și consecințele lor în blocul socialist. Astfel, prima secțiune se împarte în două capitole; în primul am analizat evoluția situației interne din Polonia, crizele succesive ale regimului comunist și factorii care au condus la crearea Sindicatului Independent Autocefal „Solidaritatea”. Concomitent, am avut în vedere și elementele ce au dus la sfârșitul destinderii și la izbucnirea celui de al „Doilea Război Rece”. În capitolul următor, am analizat repercusiunile evenimentelor din Polonia pe plan internațional și cum au fost ele receptate la București. Pentru că în istoriografia românească accentul a fost în mod exclusiv pus pe refuzul Bucureștiului de a sprijini demersul Moscovei pentru o intervenție, am chestionat întocmai discursul conducerii comuniste. Analizând discursul oficial și identificând măsurile implementate de PCR, am putut observa o atitudine cu totul diferită a lui Nicolae Ceaușescu în raport cu Sindicatul „Solidaritatea”. Această discrepantă a devenit mult mai vizibilă, în timpul Congresului „Solidarității”, dar mai ales după introducerea legii marțiale, când liderul român a sprijinit deplin regimul lui Jaruzelski, ignorând intenționat că această măsură fusese introdusă în urma presiunilor sovietice.

Cea de a doua secțiune se împarte, la rândul ei, în două capitole. În urma cercetărilor efectuate, în primul capitol am arătat faptul că borna istorică pentru sfârșitul crizei poloneze – 13 decembrie 1981 – este artificială. Chiar dacă generalul a salvat inițial regimul de la Varșovia, Partidul Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) nu și-a mai revenit niciodată după introducerea legii marțiale. În celălalt capitol, am prezentat reacția PCR după formarea Consiliului Militar al Salvării Naționale (CMSN), dar și relațiile dintre cele două țări. Observând efectele crizei poloneze, pentru a-i contracara efectele, liderul român a introdus o serie de măsuri, precum plata datoriei externe, alimentația științifică, intensificarea activității DSS etc. În plus, deși nu a fost mulțumit de preluarea puterii de către Armată în RPP, relațiile dintre cele două țări s-au intensificat din cauza crizei cu care ambele se confruntau. A treia secțiune corespunde momentului în care atât criza din Polonia, cât și cea din blocul socialist au atins punctul culminant, cele două regimuri alegând soluții diferite pentru depășirea acestora. Astfel, în primul capitol am analizat impactul reformelor lui Gorbaciov asupra țărilor comuniste și modul în care Jaruzelski a permis implementarea lor. Mai departe, într-un nou capitol, am arătat că noua situație a fost percepută de Nicolae Ceaușescu ca o amenințare la adresa orânduirii comuniste, motiv pentru care relațiile dintre cele două țări au ajuns într-un impas. În plus, revolta de la Brașov din noiembrie 1987 și activitatea tot mai intensă a opoziției în Polonia au împins conducerea română să trateze cu suspiciune noua direcție politică a guvernului de la Varșovia. În ultima secțiune, am analizat izolarea accelerată a lui Nicolae Ceaușescu pe plan extern, precum și refuzul acestuia de a accepta procesul de reforme din jurul său. Astfel, în

primul capitol am prezentat schimbările rapide din RPP, dar și faptul că ele au scăpat de sub controlul autorităților, culminând cu victoria „Solidarității” în cadrul alegerilor din iunie 1989. Reacția lui Nicolae Ceaușescu în fața evenimentelor din Polonia, care se succedau într-un ritm amețitor, constituie subiectul ultimului capitol. „Apelul” lui Nicolae Ceaușescu și pledoaria sa pentru utilizarea trupelor sovietice staționate în RPP constituie, în opinia noastră, chintesența viziunii sale despre criza poloneză, dar și a percepției pe care și-a format-o de-a lungul timpului despre Mișcarea „Solidaritatea”.

Măsurile aparent iraționale implementate de Nicolae Ceaușescu pe parcursul anilor '80 au avut, în realitate, mai multe cauze. O primă cauză a fost criza datoriilor suverane, care a afectat toate țările socialiste pe plan economic. O altă cauză a fost problema drepturilor omului și implicațiile Acordurilor semnate la Helsinki, care și-au făcut simțite efectele, în mod special, începând cu anul 1980. Lucrarea de față aduce ca element de noutate o perspectivă mult mai amplă decât explicațiile anterioare, asupra deciziei lui Nicolae Ceaușescu de a [re]staliniza regimul român. Un prim factor îl reprezintă Sindicatul „Solidaritatea” și disoluția regimului monopartid din RPP. Observând efectele crizei economice în Polonia, dar și ale concesiilor făcute Vestului, Nicolae Ceaușescu a înțeles că Mișcarea era un rezultat al acestor slăbiciuni, motiv pentru care a luat măsuri pentru a contracara orice posibilitate de a se repeta acest scenariu și în RSR. O altă noutate o reprezintă perspectiva pe care ne-o oferă criza poloneză din anii '80. Aceasta ne arată limitele politicii neamestecului în treburile interne promovată de București pe plan extern. Având în vedere insistența istoriografiei românești asupra notei discordante făcute de RSR în anii '70 în raport cu URSS, credem că investigarea următorului deceniu este foarte importantă pentru a nuanța acest subiect. Informațiile deja identificate ne arată că distanțarea României față de Moscova s-a produs într-un moment în care tensiunile sovieto-americane nu au exercitat presiuni asupra țărilor socialiste. Când acest lucru s-a întâmplat, regimul român s-a reapropiat de Uniunea Sovietică pentru a reduce presiunile țărilor occidentale. În cele din urmă, un alt atu al cercetării îl reprezintă valorificarea surselor disponibile, în special cele ale arhivelor Securității, unde am descoperit faptul că rezistența societății românești împotriva regimului Ceaușescu a fost diversificată și răspândită în cadrul tuturor categoriilor sociale, chiar dacă ea nu s-a putut coagula într-o mișcare unitară. Toate aceste aspecte reprezintă noi direcții de cercetare pentru ultimul deceniu comunist, explorate în lucrarea de față.

Bibliografie

I. Surse primare

A. Inedite

- Arhivele Ministerului Afacerilor Externe
 - Fond 1980, dosarele: 2016, 2021, 2022, 2023, 2024, 2027, 2039, 2041.
 - Fond 1981, dosarele: 1491, 1499, 1500, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1514, 1519, 1520, 1524.
 - Fond 1982, dosarele: 131, 730, 856, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1858, 1859, 1860.
 - Fond 1983, dosarele: 1480, 1485, 1486, 1487, 1488, 1491, 1496, 2615.
 - Fond 1984, dosarele: 1398, 1399, 1403, 1407, 1410, 1410, 1413, 1414, 1415, 2234, 2288, 2453, 2487.
 - Fond 1985, dosarele: 1090, 1091, 1092, 1093, 1097, 1100, 1103, 1104, 1105, 1107.
 - Fond 1986, dosarele: 832, 835, 836, 838, 849.
 - Fond 1987, dosarele: 808, 810, 812, 813, 814, 827, 1427.
 - Fond 1988, dosarele: 807, 808, 809, 822, 824, 825, 826, 827, 837.
 - Fond 1989, dosarele: 690, 694, 695, 699, 700, 707, 710, 711, 712.
- Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych
 - *** *Fund Rumunia*, D – R – I – 33-80-1980 – „Raport polityczny ambasady P.R.L. w Bukareszcie za rok 1980” [„Raportul politic al ambasadei R.P.P. din București, în anul 1980”].
 - *** *Fund Rumunia*, D – R – I – 51-84-1981 – „Notatka na temat niektórych aktualnych elementów polityki zagranicznej S.R.R.” [„Notă – unele elemente actuale privind politica externă românească”].
 - *** *Fund Rumunia*, D – R – I – 242-1-84 – „Raport polityczny Ambasady PRL w Bukareszcie za 1983 r.” [„Raportul politic al ambasadei RPP din București în anul 1983”].
 - *** *Fund Rumunia*, D – R – I – 22-5-89 – „Rumuńskie wystąpienia w/s sytuacji w Polsce” [„Apariții românești privind situația din Polonia”].
 - *** *Fund Rumunia*, D – R – I – 26-4-89 – „Stowarzyszenie Polityczne „Prawda i Sprawiedliwość” – Bydgoszcz” [„Asociația Politică „Adevăr și Justiție” – Bydgoszcz”].

- *** *Fund Rumunia*, D – R – I – 240-3-89 – „Raport Polityczny za 1989r” [„Raport politic pentru anul 1989”].

- Arhivele Naționale Istorice Centrale

Fond C.C. al P.C.R.

- Secția Relații Externe: dosarele 159/1980, 174/1980, 199/1980, 209/1980, 6/1981, 55/1981, 126/1981, 127/1981, 135/1981.
- Secția Relații Externe – Nicolae Ceaușescu: dosarul 5p, vol. al II-lea.
- Secția Relații Externe – 1982-1983: dosarele 6/1982, 20/1982, 23/1982, 72/1982, 181/1982, 187/1982, 248/1982, 250/1982, 452/1982, 560/1982.
- Secția Relații Externe – 1984-1986: dosarele 209/1984, 232/1984; 153/1985, 397/1985, 481/1985, 483/1985, 606/1985, 630/1985.
- Secția Relații Externe – 1987-1988: dosarele 3/1987, 30/1987, 32/1988.
- Secția Relații Externe – 1989: dosarele 102, 103, 120, 301, 358.
- Secția Cadre: dosarul C/865.
- Secția Cămară, vol. al VIII-lea: dosarele 5/1981, 24/1981, 25/1981, 101/1981, 104/1981, 31/1984, 48/1984, 30/1989, 57/1989, 58/1989.

Fond MAE, secția Tratatul de la Varșovia:

- dosarele 209/1980; 99/1981; 113/1984; 120/1985; 179/1989, vol. IV-V; 181/1989.

Fond Anne Ute Gabanyi:

- dosarele 170/1980-86, 298/1980-1983, 349/1985-1986, 354/1985-1987, 66/1986, 77/1987.

- Arhivele Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității

Fond Documentar:

- dosarele 530, vol. IV; 1129, vol. I; 5665, vol. II; 6403, vol. VI; 8770, vol. I; 8.764, vol. I; 8.803, vol. II; 13.314, vol. XXVI; 13.421, vol. 180; 14.321, vol. I – V; 17.900, vol. II; 18.938, vol. II.

Fond Informativ:

- dosarele AX 30; 170, vol. I; 13.807, vol. IX.

Fond Penal:

- dosarul 60.891.

B. Edite (colecții de documente)

- Amnesty International, *Romania: Human Rights Violations in the Eighties*, July 1987, Amnesty International Publications, London.
- Andreescu, Gabriel, Berindei, Mihnea, (ed.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă, 1979-1985*, vol. I, Ed. Polirom, Iași, 2010.
- Idem, *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă, 1986-1989*, vol. II, Ed. Polirom, Iași, 2014.
- Anton, Mioara, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjunctilor lor. 1966-1991*, col. Documente Diplomatice Române, Institutul Diplomatic Român, studiu introductiv, notă asupra ediției și indice analitic de Mioara Anton, Ed. ALPHA MDN, București, 2009.
- Idem, „*Ceaușescu și poporul*”! *Scrisori către „iubitul conducător”*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.
- Bukovski, Vladimir, Roncea, Victor, Palas, Florian, (coord.), *Eroi pentru România: Brașov 1987 - 15 Noiembrie (mărturii, studii, documente)*, Ed Semne, București, 2007.
- Byrne, Malcolm, Machcewicz, Paweł, Ostermann, Christian, *Poland 1980-1982: Internal Crisis, International Dimensions. A Compendium of Declassified Documents and Chronology of Events*, National Security Archive, Washington DC, 1997.
- CIA, *Soviet Economic Problems and Prospects. A study prepared for the use of the Subcommittee of Priorities and Economy in Government of the Joint Economic Committee Congress of the United States*, August 8, 1977, US Government Printing Office, Washington DC, 1977.
- Idem, *Western Europe: The Decline of Eurocommunism, An Intelligent Assessment*, October 1985.
- Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Vol. 19, Rapoarte, Cuvântări, Articole. Septembrie 1979 – Martie 1980, Ed. Politică, București, 1980.
- Idem, Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, Cuvântări, Interviuuri, Articole*, Octombrie 1980 – Mai 1981, vol. 21, Ed. Politică, București, 1981.
- Idem, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, Cuvântări, Interviuuri, Articole*, mai – noiembrie 1981, vol. 22, Ed. Politică, București, 1982.

- Idem, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului prezentată la plenara lărgită a C.C. al P.C.R., 1-2 iunie 1982. Cuvântare la încheierea lucrărilor plenarei*, Ed. Politică, București, 1982.
- Idem, *România pe drumul construirii societății multilateral dezvoltate. Rapoarte. Cuvântări. Interviu. Articole, Iunie – Decembrie 1982*, vol. 23, Ed. Politică, București, 1983.
- Corneanu, Constantin, „Malta. Decembrie 1989. Stenograma sovietică a întâlnirii de la Malta (I)”, în *Caietele Revoluției*, II, nr. 2 (40)/2012, p. 54-60; III, nr. 3 (41)/2012, p. 45-52; IV, nr. 4 (42)/2012, pp. 31-40.
- Deletant, Dennis, Ionescu, Mihail E., *Romania and the Warsaw Pact, 1955-1991. Selected Documents*, Politeia-SNPSA, București, 2004.
- Deletant, Dennis, Burakowski, Adam, Watts, Larry, „Did Nicolae Ceaușescu Call for Military Intervention Against Poland in August 1989?”, în *CWIHP*, e-Dossier No. 60/2014, Washington DC.
- Dușu, Alesandru, Olteanu, Constantin, Constantin, Antip, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, Ed. Pro Historia, București, 2005.
- Friszke, Andrzej (coord.), *„Solidarność” podziemna, 1981–1989 („Solidaritatea” subterană/clandestină, 1981-1989)*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Stowarzyszenie „Archiwum Solidarności”, Warszawa, 2006.
- Kaminński, Łukasz (coord.), *Przed i Po 13 Grudnia. Państwa Bloku Wschodniego Wobec Krzysysu W PRL (Înainte și după 13 decembrie. Țările din blocul de Est în fața crizei din R.P.P.), 1980-1982*, Tom II (Kwiecień 1981 – Grudzień 1982) (aprilie 1981 – decembrie 1982), Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa, 2007.
- Karta Center Foundation, *The Days of Solidarity*, Efekt Press, Warsaw, 2000.
- Kramer, Mark, „Soviet Deliberations during the Polish Crisis, 1980-1981”, Edited, Translated, Annotated, and Introduced by Mark Kramer, în *Cold War International History Project (CWIHP)*, Working Paper No. 1 (1999), Washington DC.
- Idem, „Jaruzelski, Soviet Union and the Imposition of Martial Law in Poland: New Light on the Mystery of December 1981”, în *CWIHP*, No. 11 (1998), Washington DC.

- Idem, „The Kuklinski Files and the Polish Crisis of 1980-1981: An Analysis of the Newly Released CIA documents on Ryszard Kuklinski”, în *CWIHP*, No. 59 (2009), Washington DC.
- Kramer, Mark, Watts, Larry, „Continuing Debate: Ceaușescu’s Appeal for Joint Warsaw Pact Action on 19 August 1989”, în *CWIHP*, e-Dossier No. 61 (2014), Washington DC.
- Kaminski, Łukasz (ed.), *Przed i Po 13 Grudnia. Państwa Bloku Wschodniego wobec Kryzysu w PRL 1980-1982*, Tom 1 (Sierpień 1980 – Marzec 1981) i Tom 2 (Kwiecień 1981 – Grudzień 1982), Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej (IPN), Warszawa, 2007.
- Mahan, Erin R., Keefer, Edward C., (eds.), *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, Volume XXXII, SALT I, 1969–1972, US Government Printing Office, Washington DC, 2010.
- Mastny, Vojtech, „Did East German Spies Prevent A Nuclear War?”, în *Parallel History Project (PHP)*, 28 October 2016.
- Morariu, Constantin, „Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 21 august 1989, privind evenimentele din Polonia”, în *Institutul Revoluției Române din Decembrie. Clio 1989*, anul I, nr. 1-2/2005, București.
- Munteanu, Mircea, „The Beginning of the End for Détente: The Warsaw Pact Political Consultative Committee”, în *CWIHP*, e-Dossier no. 24.
- Olaszek, Jan (coord.), *Archiwum Wiktora Kulerskiego, Dokumenty Podziemnej „Solidarności” (Arhivele lui Wiktor Kulerski, Documentele „Solidarității” Clandestine) – 1982-1986*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa, 2018.
- Oprea, Marius, *Banalitatea răului - O istorie a Securității în documente 1949-1989*, Ed. Polirom, Iași, 2002.
- Oprea, Petre, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, Ed. Militară, București, 2008.
- Pacepa, Ion Mihai, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, trad. în română de Horia Gănescu și Aurel Ștefănescu, Ed. Venus, București, 1992.
- Paczkowski, Andrzej, Byrne, Malcolm (ed.), *From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, National Security Archive Cold War Reader, Budapest & New York, CEU Press, 2007.

- Preda, Dumitru, Retegan, Mihai, 1989: *Principiul Dominoului. Părbușirea Regimurilor Comuniste Europene*, ed. a II-a revăzută, Ed. RAO, București, 2019.
- Sanford (ed.), George, *The Solidarity Congress, 1981. The Great Debate*, edited, translated and introduced by George Sanford, Palgrave Macmillan, New York, 1990.
- Schaefer, Bernd, „Forecasting Nuclear War: Stasi/KGB Intelligence Cooperation under Project RYaN”, în *CWIHP*, e-Dossier No. 37 (2012), Washington DC.
- Savranskaya, Svetlana, Blanton, Thomas, „The Reykjavik File. Previously Secret Documents from U.S. and Soviet Archives on the 1986 Reagan-Gorbachev Summit”, From the collections of The National Security Archive George Washington University, Washington DC, în *National Security Archives [NSA]*, Electronic Briefing Book No. 203, October 13, 2006.
- Idem, „The INF Treaty and the Washington Summit: 20 Years Later”, în *NSA*, Electronic Briefing Book No. 238, December 10, 2007.
- Idem, „The Moscow Summit 20 Years Later. From The Secret U.S. and Soviet Files”, în *NSA*, Electronic Briefing Book No. 251, May 31, 2008.
- Idem, „Bush and Gorbachev at Malta. Previously Secret Documents from Soviet and U.S. Files on the 1989 Meeting, 20 Years Later”, în *NSA*, Electronic Briefing Book No. 298, December 3, 2009.
- Idem, „Alexander Yakovlev and the Roots of the Soviet Reforms”, în *NSA*, Electronic Briefing Book No. 168/26th October 2005.
- Savranskaya, Svetlana, Blanton, Thomas, Zubuok, Vladislav, (eds.), *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989*, National Security Archive Cold War Reader, Series Editor: Malcolm Byrne, CEU Press, Budapest & New York, 2010.
- Shiffrinson, Joshua R. Itzkowitz, „The Malta Summit and US-Soviet Relations: Testing the Waters Amidst Stormy Seas. New Insights from American Archives”, în *CWIHP*, e-Dossier no. 40/2014, Washington DC.
- Wilson, James Graham (ed.), *Foreign Relations of the United States, 1981–1988*, Volume III – Soviet Union, January 1981– January 1983, United States Government Publishing Office, Washington DC, 2016.

C. Interviuri

- **Nicolae Mareș** – a deținut mai multe funcții la ambasada română din Varșovia, dar și pe cea de referent al Direcției I a MAE în anii '80, el fiind adesea trimis în capitala Poloniei atunci când situația se complica. Interviul l-am realizat la domiciliul domnului Mareș, din București, pe 19 decembrie 2018, și l-am înregistrat pe reportofon, aflându-se în arhiva personală.
- **Radu Șerban** – secretar II al agenției economice române din Varșovia între 1983 și 1987. Interviul l-am realizat pe email, unde i-am adresat un set de întrebări într-un document Word, la care acesta mi-a oferit răspunsurile sale tot prin intermediul poștei electronice, pe 30 decembrie 2018.
- **Vasile Buga** – referent la Direcția I a MAE și translator din limba română în limba rusă a lui Nicolae Ceaușescu în timpul vizitelor făcute de acesta la Moscova sau în cadrul Tratatului de la Varșovia sau CAER între 1970 și 1980. Tot via email am avut discuții și cu dl Buga pe 17 iunie 2019, cu privire la „Apelul” din august 1989. Informațiile se află în arhiva personală.
- **Irisec Iosif** – originar din Poiana Micului, după terminarea liceului a primit o bursă din partea statului polonez la Facultatea de Mine și Siderurgie din Cracovia în anul 1978, însă cererea sa de studiu a fost respinsă permanent de statul român. În anul 1982, a plecat în vizită la rudele din Polonia și a refuzat să se mai întoarcă vreme de câteva luni. După întoarcere, i-a fost refuzat permanent dreptul de a mai pleca din țară, fiind urmărit de Securitate până în decembrie 1989, sub numele de obiectiv „Irimia”. Interviul realizat telefonic și înregistrat pe reportofon la data de 20 ianuarie 2021.
- **Barbara Breabăn** – originară din Szczecin, aceasta s-a căsătorit în Polonia cu un inginer român. În anul 1977, s-a mutat la Iași, iar în 1978 la Constanța. În prima jumătate a anilor '80, a lucrat la diferite hoteluri din Eforie și la tabăra „Turist”, interacționând cu mulți turiști polonezi, iar în a doua jumătate a anilor '80 a fost traducătoare, inițial la firma poloneză „Kopex” din București, iar între 1987-1989 pentru consulatul polon. A fost implicată după 1990 în cadrul UPR, fiind președinta „Dom Polski” din Constanța. Interviul realizat telefonic și înregistrat pe reportofon la data de 20 ianuarie 2021.
- **Bogdan Polipciuc** – născut la București, într-o familie de polonezi care a emigrat din Basarabia în România după ocuparea acesteia de către URSS, acesta lucrat ca traducător de limba polonă pentru Birourile de ghizi pentru Tineret de pe litoral, interacționând la rândul său cu numeroși turiști din Polonia în prima jumătate a anilor '70. Absolvind ASE-ul în 1976, acesta a lucrat pentru o Întreprindere de Comerț Exterior, prin intermediul căreia a realizat o serie de vizite în Polonia în anii '80. După 1990 a fost implicat în cadrul UPR, al cărui vicepreședinte este, fiind și președintele Dom Polski București. Interviul realizat telefonic și înregistrat pe reportofon la data de 20 ianuarie 2021.

II. Colecții de ziare și reviste

- „Scînteia”, București
- „Trybuna Ludu”, Varșovia
- „Życie Warszawy”, Varșovia
- „Polityka”, Varșovia
- „Rzeczpospolita”, Varșovia

III. Instrumente de lucru

- Banu, Florian, Țăranu (coord.), Liviu, *Securitatea, 1948-1989. Monografie*, vol. 1, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016.
- Dobre, Florica, (coord.), *Membrii CC al PCR, 1945-1989. Dicționar*, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Ed. Enciclopedică, București, 2004.
- Kamińskiego, Łukasza, Waligóry, Grzegorza, (eds.), *NSZZ Solidarność*, Tom 1 – Próba Synteza; Tom 3 – Polska Północ; Tom 4 – Polska Zachodnia; Tom 5 – Polska Środkowo-Wschodnia; Tom 6 – Polska Południowa; Tom 7 – Wokół „Solidarność”, Instytut Pamięcy Narodowej, Warszawa, 2010.
- Leffler, Melvyn P., Westad, Odd Arne (ed.), *The Cambridge History of the Cold War, Origins*, Volume III, Cambridge University Press, Cambridge, 2010; volumul al II-lea, intitulat *Crises and Détente* și volumul al III-lea intitulat *Endings*.
- Njolstad, Olav, (ed.), *The Last Decade of the Cold War. From Conflict Escalation to Conflict Transformation*, FRANK CASS Publication, London & New York, 2005.
- Trahair, Richard C. S., Miller, Robert L., *Encyclopedia of Cold War Espionage, Spies and Secret Operations*, 2nd edition, Enigma Books, New York, 2009.
- Vițalaru, Adrian, Nistor, Ionuț, Ceobanu, Bogdan (eds.), *Romanian Diplomacy in the 20th Century. Biographies, Institutional Pathways, International Challenges*, Peter Lang, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 2021.

IV. Memorialistică

- *** *Viața Părintelui Gheorghe Calciu, după mărturiile sale și ale altora*, Ed. Christiana, București, 2007.
- Antonesei, Liviu, *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989. Încercări de sociologie spontană*, Ed. Polirom, Iași, 1995.
- Betea, Lavinia, *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Adevărul Holding, București, 2011.
- Brzeziński, Zbigniew, *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981*, Straus & Giroux, New York, Farrar, 1983.
- Cană, Ionel, *Sindicat liber și dictatură*, vol. 1, Ed. PIM, Iași, 2015.
- Câmpeanu, Pavel, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse, Document*, Ed. Polirom, Iași, 2002.
- Carter, Jimmy, *White House Diary*, St. Martins Press, New York, 2011.
- Chernyaev, Anatoly, *My Six Years With Gorbachev*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2000.
- Cornea, Doina, *Scrisori deschise și alte texte, 1982-1989*, Ed. Humanitas, București, 1992.
- Curticeanu, Silviu, *Meditații necenzurate*, Ed. Historia, București, 2007.
- Idem, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, Ed. Albastros, București, 2000.
- Filip, Iulius, *Între viață și moarte, 1981-1988*, vol. II, Ed. Napoca Star, Cluj, 2000.
- Funderburk, David B., *Un ambasador american între Departamentul de Stat și Clanul Ceaușescu*, Ed. Dacon, București, 1994.
- Gates, Robert M., *From the Shadows. The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*, TOUCHSTONE Press, New York, 1997.
- Gorbaciov, Mihail, *Amintiri, viața mea înainte de și după Perestroika*, trad. de Justina Bandol, Ed. Litera, București, 2013.
- Michnik, Adam, *Mărturisirile unui disident convertit*, trad. și note de Sabra Daici, Ed. Polirom, Iași, 2009.
- Olteanu, Constantin, *România, o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia: memorii, 1980-1985*, Ed. ALDO, București, 1999.
- Paraschiv, Vasile, *Lupta mea pentru sindicate în România. Terorismul politic organizat de statul comunist, Document*, Ed. Polirom, Iași, 2005.
- Palazhchenko, Pavel, *My years with Gorbachev and Shevardnadze. The Memoir of Soviet Interpreter*, With a foreword by Don Oberdorfer, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1997.

- Petrescu, Dan, Cangeopol, Liviu, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o țară ocupată*, Ed. Minerva, București, 1990.
- Reagan, Ronald, *The Reagan Diaries*, Harper Collins, Washington, 2007.
- Snyder, Alvin A., *Warriors of Disinformation: America Propaganda, Soviet Lies and the Winning of the Cold War. An Insider's Account*, Arcade Publishing, New York, 1995.
- Savranskaya, Svetlana (ed.), *The Diary of Anatoly S. Chernyaev, 1985*, Translated by Anna Melyakova, Donated by A.S. Chernyaev to The National Security Archive, The National Security Archive, Washington DC, 2006.
- Tudoran, Dorin, *De bună voie. Autobiografia mea*, Ed. Nord, Aarhus, 1986.
- Wałęsa, Lech, *Drumul spre Adevăr. Autobiografie*, trad. de Constantin Geambașu, Ed. Curtea Veche, București, 2011.

V. Lucrări generale

- Anghel, Florin, „Revoluția morală”. *Regimul politic sanarist din Polonia, 1926-1930*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008.
- Betea, Lavinia, *21 August 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, ed. a II-a, Ed. Corint, București, 2018.
- Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, București, 1997.
- Bracke, Maud, *Which Socialism, Whose Détente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis of 1968*, CEU Press, Budapest & New York, 2007.
- Brown, Archie, *The Gorbachev Factor*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Brown, Jeremy, *June Forth: The Tiananmen Protests and Beijing Massacre of 1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
- Brumberg (ed.), Abraham, *Poland: The Genesis of a Revolution*, Random House Press, New York, 1983.
- Buga, Vasile, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov, 1985-1991*, INST, București, 2007.
- Idem, „Controverse româno-sovietice privind prelungirea valabilității Tratatului de la Varșovia, 1984-1985”, în *AT*, 3-4/2012.
- Bunce, Valerie, „Domestic reform and international change: the Gorbachev reforms in historical perspective”, în *International Organization*, nr. 47/1, Winter 1993, pp. 107-138.
- Burakowski, Adam, Gubrynowicz, Aleksander, Ukielski, Paweł, *1989 – Toamna Națiunilor*, trad. de Vasile Moga, Ed. Polirom, Iași, 2013.

- Carpenter, Ted Galen, „US Aid to Anti-Communist Rebels: The “Reagan Doctrine” and Its Pitfalls”, în *Cato Institute Policy Analysis*, No. 74 (24 June 1986).
- Cartianu, Grigore, *Crimele Revoluției. Cadoul Otrăvit al Revoluției: KGB-ul la putere*, vol. al II-lea, Ed. Neverland, București, 2021.
- Cătănuș, Ana-Maria, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, INST, București, 2014.
- Idem, „Forme de disidență în Romania în anii ’70: Paul Goma și Mișcarea pentru drepturile omului”, în *AT*, nr. 3-4/2005.
- Idem, „Dorin Tudoran sau avatarurile unui intelectual român în lupta cu regimul comunist”, *AT*, nr. 3-4/2004.
- Idem, „Dorin Tudoran și condiția intelectualului român sub comunism”, *AT*, nr. 3-4/2012.
- Idem, “Războiul întru cuvânt”. Preotul Gh. Calciu Dumitreasa și rezistența religioasă în România anilor ’70 -’80” în *AT*, nr. 1-2/2007.
- Idem, „Gheorghe Calciu-Dumitreasa (1925-2006)”, în *AT*, nr. 1-2/2009.
- Cătănuș, Dan, „Declarația din aprilie 1964: context istoric și ecou internațional”, în *AT*, nr. 3-4/2006.
- Cesereanu, Ruxandra, *Decembrie ’89. Deconstrucția unei revoluții*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Polirom, Iași, 2009.
- Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, ed. a II-a, Ed. Curtea Veche, București, 2007.
- Constantin, Ion, *Polonia în secolul totalitarismelor, 1918-1989*, INST, București, 2007.
- Idem, „Destine paralele: România și Polonia față în față cu totalitarismele secolului XX”, în *AT*, nr. 3-4/2009, pp. 165-172.
- Idem, *Cazul Ryszard Kukliński, un Pacepa al Poloniei?*, INST, București, 2009.
- Cornea, Doina, *Puterea Fragilității*, cuvânt înainte de Gabriel Liiceanu, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Costea, Maria (coord.), *Diplomația României și geopolitica europeană*, Institutul European, Iași, 2019.
- Curp, David. T., „The Revolution Betrayed? The Poznań Revolt and the Polish Road to Nationalist Socialism”, în *The Polish Review*, no. 51/3-4, 2006.
- Daniel, Robert V., „Gorbachev’s Reforms and the Reversal of History”, în *The History Teacher*, vol. 23, no. 3 (May 1990), pp. 237-254.

- Davies, Norman, *God's Playground. A History of Poland, 1795 to the present*, volume II, revised edition, Columbia University Press, New York, 2005.
- Idem, *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Deletant, Dennis, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, trad. de Gerogeta Ciocâltea, Ed. Humanitas, București, 1998.
- Idem, *România sub regimul comunist*, trad. de Delia Răzdolescu, Fundația Academia Civică, București, 1997.
- Donaghy, Aaron, *The Second Cold War: Carter, Reagan, and the Politics of Foreign Policy*, Cambridge Studies in US Foreign Policy, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
- Dragomir, Elena, *Opoziția din interior. România și politicile CAER față de CEE (1957-1989)*, vol. I, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020.
- Dragomir, Corneliu, *Rememorări ale vieții cotidiene din timpul comunismului într-un oraș provincial. Studiu de caz: Drobeta Turnu Severin*, Ed. Lumen, Iași, 2009.
- Duica, Felician (coord.), *Solidaritatea, Revanșa Poloneză*, INST, București, 2007.
- Ehrman, John, *The Rise of Neoconservatism: Intellectual and Foreign Affairs 1945 – 1994*, Yale University Press, Yale, 2005.
- Ezrow, Natasha M., Frantz, Erica, *Dictators and Dictatorships. Understanding Authoritarian Regimes and Their Leaders*, The Continuum International Publishing Group, New York, 2011.
- Filip, Corneliu, *Tratatul de la Varșovia. Organizație politico-militară sub egida Moscovei*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Fitzgerald, Frances, *Way Out There in the Blue: Reagan, Star Wars and the End of the Cold War*, Simon&Schuster Press, New York, 2000.
- Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings, 1972-1977*, Edited by Colin Gordon, Translated by Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper, Pantheon Books, New York, 1980.
- Forysthe, David P., *Human Rights in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Friederich, Carl J., Brzezinski, Zbigniew, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Harvard, 1965.
- Friszke, Andrzej, „The March 1968 Protest Movement in Light of Ministry of Interior Reports to the Party Leadership”, în *Intermarium*, Volume 1, No. 1/1997.

- Gabanyi, Anneli Ute, *Cultul lui Ceaușescu*, trad. de Iulian Vamanu, Ed. Polirom, Iași, 2003.
- Gaddis, John Lewis, *The Cold War: A New History*, Penguin Press, New York, 2005.
- Idem, *On the Grand Strategy*, Penguin Press, New York, 2018.
- Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, Ed. Humanitas, București, 1992.
- Giurescu (coord.), Dinu C., *Adevăruri incomode. Decembrie 1989*, Ed. Semne, București, 2013.
- Gonzalez, Patricia Aldea, *Helsinki 1975. Începutul Sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de Est (1975-1990)*, trad. de Alexandra Reocov, Ed. Curtea Veche, București, 2008.
- Göllner, Andrew B., *The Politics of the Hungarian New Economic Mechanism. The Origins and Dynamics of the Movement towards a Socialist Market Mechanism*, The London School of Economics, June 1977.
- Goodwyn, Lawrence, *Breaking the Barrier: The Rise of Solidarity in Poland*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Guriev, Sergei, „Gorbachev versus Deng: A review of Chris Miller’s ‘The Struggle to Save the Soviet Economy’ ”, în *Journal of Economic Literature*, no. 57 (1), 2019.
- Halliday, Fred, *The Making of the Second Cold War*, 2nd edition, Verso Press, London, 1986.
- Harman, Chris, Zebrowski, Andy, „Glasnost – Before the Storm”, în *International Socialism*, no. 2 (39), Summer 1988.
- Hewitt, Sally, „Discourse Analysis and Public Policy Research”, în *Centre for Rural Economy*, New Castle University, Paper Series No. 24, October 2009.
- Holzer, Jerzy, „Solidaritatea” poloneză și marea prefacere europeană de la sfârșitul secolului XX”, în *AT*, nr. 3-4/2005.
- Hough, Jerry F., *Democratization and Revolution in the USSR, 1985-91*, Brookings Institution Press, Washington DC, 1997.
- Hristea, Traian, *Diplomația României la OSCE*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2013.
- Jackson, Robert, Sorensen, Georg, *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Jela, Doina, Strat, Cătălin, Albu, Mihai, *Afacerea Meditația Transcendentală*, Ed. Humanitas, București, 2004.

- Jones, Nate (ed.), *Able Archer 83: The Secret History of the NATO Exercise That Almost Triggered Nuclear War*, The New Press, New York, 2016.
- Judt, Tony, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, 1st edition, The Penguin Press, New York, 2005.
- Karabel, Jerome, „The Origins of Solidarity: Workers, Intellectuals, and the Making of an Oppositional Movement”, în *Institute of Industrial Relations and Department of Sociology*, University of California, Berkeley, August 1992.
- Karpiński, Jakub, *Countdown. The Polish Upheavals of 1956, 1968, 1970, 1976, 1980...*, Karz-Cohl Press, New York, 1982.
- Kasperek, Józef, *The Constitutions of Poland and of the United States: Kinships and Genealogy*, American Institute of Polish Culture, Miami, 1980.
- Kemp-Welch, A., *Poland under Communism. A Cold War History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Killham, Edward L., „The Madrid CSCE Conference”, în *World Affairs*, vol. 146, no. 4 (Spring 1984).
- Kissinger, Henry, *Diplomația*, ed. a 5-a, traducere de Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu, Ed. ALL, București, 2018.
- Kitson, Michael, Michie, Jonathan, „Conflict, Cooperation and Change: The Political Economy of Trade and Trade Policy”, în *Review of International Political Economy*, Vol. 2, No. 4 (Autumn, 1995), pp. 632-657.
- Kolankiewicz, George, „Renewal, Reform or Retreat: The Polish Communist Party after the Extraordinary Ninth Congress”, în *The World Today*, Vol. 37, No. 10, 1981.
- Kołakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism*, Oxford University Press, Oxford, 1978.
- Mark Kramer, „The demise of Sovietic Bloc”, în *The Journal of Modern History*, nr. 83, December 2011.
- Idem, „Beyond the Brezhnev Doctrine: A New Era in Soviet-East European Relations?”, în *International Security*, Vol. 14, No. 3, Winter 1989-1990.
- Kuroń, Jacek, „Myśli o programie działania” [„Gânduri despre un program de acțiune”], în *Aneks*, nr. 13-14/1977.
- Laba, Roman, *The Roots of Solidarity. A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*, Princeton University Press, New Jersey, 1991.

- Lehne, Stefan, *The Vienna Meeting of the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1986-1989. A Turning Point in East-West Relations*, 2nd edition, Routledge Press, New York, 2019.
- Leuștean, Lucian, *O istorie internațională a Europei în secolul XX (1919-1945)*, vol. I, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.
- Lifest, Robert D., „A New Understanding of the American Energy Crisis of the 1970s”, în *Historical Social Research*, vol. 39, no. 4 (150).
- Lipatti, Valentin (ed.), *România și Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa în Integrarea europeană – prioritate în politica externă a României*, Ed. Fundației „România de Măine”, București, 1995.
- Lipski, Jan Józef, *KOR: a History of the Workers' Defense Committee in Poland, 1976-1981*, University of California Press, Berkeley, 1985.
- Luethye, Randy, *The Cold War, KAL-007 & Communism: Intelligence Secrets Revealed*, 2nd edition, Create Space Independent Publishing Platform, 2015.
- Machcewicz, Paweł, *Rebellious Satellite: Poland, 1956*, Stanford University Press, Standford, 2009.
- Manea, Gabriel-Stelian, „A suspicious silence. The West about the case of Gheorghe-Calciu Dumitreasa”, în *Historical Yearbook*, no. XVII/2020.
- Michnik, Adam, *The Church and the Left*, Edited, translated and with an Introduction by David Ost, 1st ed, University of Chicago Press, Chicago, 1993.
- Miller, Chris, *The struggle to save the Soviet economy. Mikhail Gorbachev and the collapse of the USSR*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2016.
- Murgescu, Bogdan, (coord.), *Revoluția Română din Decembrie 1989. Istorie și Memorie*, Ed. Polirom, Iași, 2007.
- Niskanen, William A., *Reaganomics: An Insider's Account of the Policies and the People*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Nuti, Leopoldo, *The Crisis of Détente in Europe: From Helsinki to Gorbachev 1975–1985. Cold War History*, Routledge Press, London, 2008.
- Olson, Mancur, *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*, Yale University Press, New Haven & London, 1982.
- Opreș, Petre, *Aspecte ale economiei românești în timpul Războiului Rece, 1946-1991*, Colecția Contributors, Ed. Trei, București, 2019.

- Idem, „Politici de raționalizare a consumului în economia românească, 1974-1989”, în *AT*, nr. 3-4/2007, p. 203-224.
- Idem, „Nicolae Ceaușescu și iluzia sa politică: desființarea concomitentă a NATO și a Tratatului de la Varșovia”, în *AT*, nr. 3-4, 2008, pp. 138-150.
- Ost, David, *Solidarity and the Politics of Antipolitics: Opposition and Reform in Poland since 1968*, Temple University Press, Philadelphia, 1990.
- Paczkowski, Andrzej, *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupied to Freedom*, translated by Jane Cave, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, University Park, 2003.
- Petro, Nicolai N., *The Predicament of Human Rights. The Carter and Reagan Policies*, Volume V, University Press of America, Lanham & New York & London, 1983.
- Petcu, Ion, *Ceaușescu, un fanatic al puterii. Biografie neretușată*, Ed. Romanul, București, 1994.
- Pintilie, Serinela, *Povestirile uitate ale Nicolinei: o istorie a oamenilor și a fabricii*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2013.
- Pipes, Richard, *Alexander Yakovlev: The Man Whose Ideas Delivered Russia from Communism*, NIU Press, Illinois, 2017.
- Plato, Alexander von, *The End of Cold War? Bush, Kohl, Gorbachev and the Reunification of Germany*, Palgrave Studies in Oral History, Palgrave Macmillan, New York, 2015.
- Plunkert, Lois M., „The 1980’s: a decade of job growth and industry shifts”, în *Monthly Labor Review*, September 1990.
- Popa, Cosmin, *Elena Ceaușescu sau Anatomia unei Dictaturi de Familie*, Ed. Litera, București, 2021.
- Idem, *Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)*, ed. a II-a, Ed. Litera, București, 2021.
- Reichman, Henry, „Reconsidering “Stalinism””, în *Theory and Society*, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1988), pp. 57-89.
- Retegan, Mihai, *1968 din primăvară până în toamnă. Schiță de politică externă românească*, Ed. RAO, București, 1998.
- Rostás, Zoltán, Momoc (coord.), Antonio, *Bișnițari, descurcăreți, supraviețuitori*, Ed. Curtea Veche, București, 2013.
- Ruane, Kevin, *To Kill A Priest: The Murder of Father Popieluszko and the Fall of Communism*, Gibson Books, London, 2004.

- Rynarzewski, Tomasz, „The debt crisis in Poland: Causes, consequences, prospects”, în *Kiel Working Paper*, No. 257/1986, Kiel Institute of World Economics (IfW), Kiel.
- Săvoaia, Dan-Alexandru, „Human Rights and Independent Trade Unionism in late 1970’s Romania: the case of SLOMR”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, Tom LV, 2018, pp. 343-360.
- Idem, „Romania and the Human Rights Issue within the Conference on Security and Cooperation in Europe (1972-1983)”, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”*, Iași, Istorie, nr. tom LXV.
- Scott (ed.), James M., *Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy*, Duke University Press, Durham, 1996.
- Scott, Len, „November 1983: the most dangerous moment of the cold war?”, in *Intelligence and National Security*, vol. 35, no. 1 (2019).
- Scurtu, Ioan, *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional*, Ed. Enciclopedia, București, 2006.
- Sjurjen, Helene, *The United States, Western Europe and the Polish Crisis. International Relations in the Second Cold War*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- Idem, *Western Policy-Making in the Polish crisis (1980-83): The problem of coordination*, London School of Economics, February 1997.
- Snyder, Sarah B., *Human Rights Activism and the End of the Cold War. A transnational history of the Helsinki Network*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Stanciu, Cezar, *Războiul nervilor. Dispute Ceaușescu-Brejnev*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011.
- Idem, „A lost chance for Balkan cooperation? The Romanian view on ‘regional micro-détente’, 1969-1975”, în *Cold War History*, volume 19, no. 3/2019, pp. 421-439.
- Staniszkis, Jadwiga, *Poland’s Self-Limiting Revolution*, edited by Jan T. Gross, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Stevenson, Richard W., *The Rise and Fall of Détente. Relaxations of tension in US-Soviet relations, 1953-84*, Macmillan Press, London, 1985.
- Stoenescu, Alex-Mihai, *Istoria Loviturilor de Stat în România. „Revoluția din Decembrie 1989” – O Tragedie Românească*, Ed. RAO, București, 2017
- Stroe, Gheorghe, „Evoluția economiei românești în anii 1970-1980: Criza datoriei externe”, în *AT*, nr. 1-2/2009, p. 64-73.

- Szulecki, Kacper, *Dissidents in Communist Central Europe. Human Rights and the Emergence of New Transnational Actors*, Palgrave Studies in the History of Social Movements, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland, 2019.
- Șerban, Nicoleta, *România 1988-1989. Lumea liberă în apărarea satelor românești: Opération Villages Roumains*, Ed. MEGA, Cluj-Napoca, 2021.
- Taubman, Wiliam, *Gorbachev, His Life and Times*, Simon&Schuster Press, London, 2017.
- Thomas, Daniel C., *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 2001.
- Tinu, Andrei, *Scînteia de la Praga*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015.
- Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, ed. a II-a, Ed. Humanitas, București, 2014.
- Toader, Iulian, *România în Diplomația Destinderii. Originile Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020.
- Ursu, Andrei, Thomasson, Roland O., Hodor, Mădălin, *Trăgători și Mistificatori. Contrarevoluția Securității în decembrie 1989*, Ed. Polirom, Iași, 2019.
- Vătăman, Petruța, *România de la Tratatul de la Varșovia la NATO. O traiectorie impusă de istorie*, Ed. Pro Universitaria, București, 2013.
- Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1995.
- Von Kanneurff, Brandon T., „Undermining “The Deal of the Century”: The Siberian Natural Gas Pipeline & the Failure of American Economic Pressure on the Soviet Energy Industry”, în *James Blair Historical Review*, vol. 9, issue 2/2019.
- Westad, Odd Arne, *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times*, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Zubok, Vladislav M., *A failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2007.

VI. Lucrări speciale

- Ash, Timothy Garthon, *Solidarity with Solidarity: Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980-1982*, The Harvard Cold War Studies Book Series, Lexington Books, Washington DC, 2012.
- Idem, *The Polish Revolution: Solidarity*, Random House, New York, 1985.

- Badalassi, Nicolas, Snyder, Sarah B., *The CSCE and the end of the Cold War. Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972-1990*, Berghahn Press, New York & Oxford, 2019.
- Báthroy, Dalia, Bosomitu, Ștefan, Budeancă, Cosmin, (eds.), *Anuarul IICCMER: România – de la comunism la postcomunism. Criză, transformare, democratizare* vol. XIV-XV (2019-2020), Ed. Polirom, Iași, 2020.
- Bloom, Jack M., *Seeing through the eyes of the Polish Revolution. Solidarity and the Struggle Against Communism in Poland*, Historical Materialism Book, vol. 50, Brill Press, Leiden & Boston, 2013.
- Buga, Vasile, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice, 1965-1989*, INST, București, 2013.
- Idem, *Lumini și umbre. Relațiile economice româno-sovietice, 1965-1989*, INST, București, 2019.
- Idem, *Sub lupa Moscovei. Politica Externă a României, 1965-1989*, INST, București, 2015.
- Idem, „A cerut Ceaușescu invadarea Poloniei? Un raport al ambasadorului Tiajelnikov, 19 august 1989”, în *AT*, nr. 1-2/2016.
- Idem, „Documentele rusești clarifică: La 4 decembrie 1989 Ceaușescu nu și-a abandonat principiile din august 1968”, în *AT*, nr. 3-4/2016.
- Burakowski, Adam, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu: 1965-1989. Geniul din Carpați*, trad. de Vasile Olaru, Ed. Polirom, Iași, 2008.
- Idem, „Din istoria relațiilor româno-polone. Vizita lui Wojciech Jaruzelski în România, iunie 1982”, în *AT*, 3-4/2015, pp. 145-156.
- Chodakiewicz, Marek Han, „The Jaruzelski Case: The Ascent of Agent ‘Wolski’ ”, în *The Institute of World Politics*, Tuesday, December 12, 2006.
- Constantin, Ion, *Polonia în epoca „Solidarității”, 1980-1989*, INST, București, 2007.
- Idem, „Aspecte privind relațiile româno-polone în perioada anilor ’80”, în *AT*, nr. 3-4/2005, pp. 123-128.
- Idem, „Românii și Sindicatul Solidaritatea, 1981-1989”, în *AT*, nr. 1-2/2011, pp. 125-132.
- Devitt, Michael, „Singular Terms”, în *The Journal of Philosophy*, vol. LXXI, no. 7, April 18, 1974.
- Idem, „Divided Reference in Causal Theories of Names”, în *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, vol. 30, no. 4 (Oct. 1976).

- Domber, Gregory F., *Empowering Revolution: America, Poland, and the End of the Cold War*, The New Cold War, History, University of North Carolina Press, North Carolina, 2016.
- Doucette, Siobhan K., *Mightier than the Sword: Polish Independent Publishing, 1976-1989*, A dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History, Washington DC, April 11, 2013.
- Dragomir, Elena, „The perceived threat of hegemonism in Romania during the second détente”, în *Cold War History*, vol. 12, no. 11, February 2012.
- Ekiert, Grzegorz, *The State against Society. Political crises and their aftermath in East Central Europe*, Princeton University Press, Princeton & New Jersey, 1996.
- Ernő, Borbély, *Academia Politică de la Aiud. Deținuți politici în România anilor '80*, ediție îngrijită de Dalia Bathory și Andreea Cârstea, Ed. Polirom, Iași, 2019.
- Fitzgerald, Frances, *Way Out There in the Blue: Reagan, Star Wars and the End of the Cold War*, Simon & Schuster Press, New York, 2001.
- Gabanyi, Anneli Ute, Muraru, Alexandru, Muraru, Andrei, Șandru, Daniel, (coord.), *Revoluția din 1989. Învinși și Învingători*, Ed. Polirom, Iași, 2020.
- Garthoff, Raymond L., *The great transition: American-Soviet relations and the end of the Cold War*, Brookings Institution, Washington DC, 1994.
- Goddeeris (ed.), Idesbald, *Solidarity with Solidarity. Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980-1982*, The Harvard Cold War Studies Book Series, Lexington Books, Washington DC, 2013.
- Harrington, Joseph, F., Courtney, Bruce J., *Relații româno-americane, 1940-1990*, trad. de Mihaela Sadovschi, Institutul European, Iași, 2002.
- Hrenciuc, Daniel, „Minoritatea polonă din partea de Sud a Bucovinei (1945-2000)”, în *Analele Bucovinei*, anul VIII, nr. 1/2000.
- Ilinca, Alina, „Un român se alătură „Solidarității”: Cazul Iulius Filip”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 3 (115), 2006.
- Aleksandra Komornicka, „From ‘Economic Miracle’ to the ‘Sick Man of the Socialist Camp’”, în Angela Romano, Federico Romero (eds.), *European Socialist Regimes’ Fateful Engagement with the West. National Strategies in the long 1970s*, Cold War History, Routledge Press, London & New York, 2020, pp. 78-106.

- Kubik, Jan, *The Power of Symbols Against The Symbols of Power. The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*, University Park Press, Pennsylvania, 1994.
- MacEachin, Douglas J., *U.S. Intelligence and the Polish Crisis, 1980–1981*, Center for the Study of Intelligence, PPG Press, Pittsburgh, 2000.
- Mastny, Vojtech, „The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980-1981 and the End of the Cold War”, în *Europe-Asia Studies*, no. 2/1999.
- Michnik, Adam, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, trad. Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, Ed. Polirom, Iași, 1997.
- Miles, Simon, *Engaging the Evil Empire: Washington, Moscow and the Beginning of the End of the Cold War*, Cornell University Press, New York, 2020.
- Morariu, Constantin, „România și criza poloneză din 1981”, în *AT*, nr. 3-4/2012.
- Oprea (coord.), Marius, Bălănescu, Flori, Olaru, Stejărel, *Ziua care nu se uită: Revolta Brașovenilor din 15 noiembrie 1987*, ed. a II-a, Ed. Polirom, Iași, 2017.
- Opreș, Petre, *Criza poloneză de la începutul anilor '80. Reacția conducerii Partidului Comunist Român*, Ed. Universității Petrol-Gaze din Ploiești, Ploiești, 2008.
- Idem, „Reacțiile lui Nicolae Ceaușescu față de criza poloneză (1980-1989)”, în *Revista Institutului Diplomatic Român*, anul IV, nr. II (VIII), semestrul II, 2009, pp. 28-47.
- Idem, „Un complot militar împotriva președintelui României, octombrie 1984”, în *AT*, 3-4/2012, pp. 144-158.
- Ouimet, Matthew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, New Cold War History, The University of North Carolina Press, North Carolina, 2003
- Paczkowski, Andrzej, „Stan wojenny i „powojenny”: od grudnia 1981 do stycznia 1989” („Starea de război și „după război”/„postbelică” din decembrie 1981 până în ianuarie 1989”, în *Polski wiek XX: P.R.L. od grudnia 70 do czerwca 89 (Polonia în secolul XX: R.P.P. din decembrie '70 până în iunie '89)*, red. Krzysztof Persak, Paweł Machcewicz, Instytut Pamięcej Narodowego, Warszawa, 2010, pp. 207-230.
- Idem, *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980-1989. Solidarity, Martial Law and the End of Communism in Europe*, translated by Christina Manetti, University of Rochester Press, New York, 2015.
- Paczkowski, Andrzej, Werblan, Andrzej, „On the Decision to Introduce Martial Law in Poland in 1981. Two Historians Report to the Commission on Constitutional Oversight of the Sejm of the Republic of Poland”, în *CWIHP*, no. 21/1997, Washington DC.

- Rachwald, Arthur R., *In Search of Poland: The Superpowers' Response to Solidarity, 1980-1989*, Hoover Institution Press Publication, Stanford California, 1990.
- Radłowski, Grzegorz, „Ruch Porozumienia Narodowego” na Białostocczyźnie w latach osiemdziesiątych XX wieku. Zarys Problematyki” [„Mișcarea Înțelegerii Naționale” în regiunea Białystok în anii '80. O schiță a problemelor”], în *Studia Podlaskie*, Białystok, 2007/2008.
- Retegan, Mihai, „Ceausescu's regime and the changes in Poland. The summer of 1989”, in *On the Both Sides of the Iron Curtain, Acta of the International Conference „On Both Sides of the Iron Curtain. 1945-1989”*, (Bucharest, May 9-10 2000), Colonel Petre Otu (coord.), Colonel Gheorghe Vartic, Lieutenant Colonel Mihai Macuc, Military Publishing House, Bucharest, 2001.
- Idem, „România și „doctrina Sinatra”. București și evoluțiile poloneze din vara anului 1989”, în *Revista de Istorie Militară*, nr. 3-4 (67-68), 2001.
- Roger, Kirk, *România împotriva Statelor Unite, diplomația absurdului. 1985-1989*, trad. Melania Stela Rădulescu, Ed. Silex, București, 1995.
- Seleny, Anna, *The Political Economy of State-Society Relations in Hungary and Poland from Communism to the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Sokulski, Mateusz, „Reakcje społeczeństwa Jugosłowiańskiego na powstanie i rozwój Solidarności, 1980-1981” [Reacția societății iugoslave la revolta și evoluția Solidarității, 1980-1981], in *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr. 1 (35)/2020.
- Spiridon, Raluca Nicoleta, „Revolta Minerilor de la Motru din 19 octombrie 1981”, în *Caietele CNSAS*, nr. 5/2010.
- Szporer, Michael, *Solidarity. The Great Workers Strike of 1980*, foreword by Mark Kramer, Lexington Books, Washington DC, 2012.
- Turner, Dan, „Devitt's casual theory of reference”, în *Australasian Journal of Philosophy*, vol. 54, nr. 2, August 1976.
- Wanda, Jarzabak, „Hope and Reality: Poland and the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1964–1989”, în *CWIHP*, nr. 56 (May 2008), Washington DC.
- Watts, Larry, *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul Războiului Rece*, trad. de Adriana Bădescu, Ed. RAO, București, 2013.
- Idem, *Oaia albă în turma neagră. Politica de securitate a României în perioada Războiului Rece*, trad. de Adriana Bădescu, Ed. RAO, București, 2018.

- Wenklar, Michał (red.), *Konfederacja Polski Niepodległej na drodze do wolności (Confederația Poloniei Independente în drumul spre libertate)*, Instytut Pamięci Narodowej, Kraków, 2011.

VII. Surse WEB

- http://old.presidency.ro/static/rapoarte/Raport_final_CPADCR.pdf
- <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>
- <https://history.aip.org/web-exhibits/sakharov/human-rights.html>
- http://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/declaration-of-charter-77_4346bae392.pdf
- <http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopic6485.html?lng=en&id=111216>
- <http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopice961.html?lng=en&id=15708>
- <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-dp87t00573r000300300002-6>
- <https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Report%20-%20Madrid%20CSCE%20Review%20Meeting%201983.pdf>
- <https://www.marxists.org/archive/khrushchev/1956/02/24.htm>
- https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/WP56_Web.pdf
- <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa074.pdf>
- <https://jurnalul.antena3.ro/scinteia/special/a-cerut-ceausescu-interventia-trupelor-tratatului-de-la-varsovia-in-polonia-514819.html>
- <https://www.wilsoncenter.org/publication/did-nicolae-ceausescu-call-for-military-intervention-against-poland-august-1989>
- <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-beginning-the-end-for-detente-the-warsaw-pact-political-consultative-committee>
- <http://www.contributors.ro/sinteze/aplicatii-pe-teatrul-de-actiuni-militare-de-sud-vest-al-organizatiei-tratatului-de-la-varsovia-1973-1989/>
- <http://www.contributors.ro/fara-categorie/criza-rachetelor-nucleare-balistice-din-europa-si-problema-drepturilor-omului-1976-1989/>
- <https://jurnalul.antena3.ro/scinteia/special/1989-orientarea-polonezilor-este-in-acord-cu-uniunea-sovietica-514830.html>
- <http://www.ioanscurtu.ro/nicolae-ceausescu-si-evenimentele-din-polonia-1981-1989/>
- http://www.encycol.pl/wiki/Jacek_Kuro%C5%84

- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB172/index.htm>
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB168/index.htm>
- <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117115>
- <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112799>
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB168/yakovlev01.pdf>
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB168/yakovlev02.pdf>
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB172/Doc26.pdf>
- <https://nsarchive.gwu.edu/anatoly-chernyaev-diary>
- <https://www.bn.org.pl/bibliografie/bibliografia-narodowa/bibliografia-zawartosci-czasopism>
- http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/documente_programatice/1975%20Programul%20PCR.pdf
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB426/>
- <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1983/walesa/facts/>
- <https://moldova.europalibera.org/a/david-funderburk-linie-politic%C4%83-proiectat%C4%83-la-bucure%C8%99ti-un-ceau%C8%99escu-%C8%99i-un-partid-comunist-independen%C8%9Bi-de-moscova-este-o-imposibilitate-/29806699.html>
- <https://moldova.europalibera.org/a/gelu-ionescu-anun%C8%9B%C3%AEnd-moartea-lui-gheorghe-ursu-actualitatea-rom%C3%A2neasc%C4%83-25-noiembrie-1985/30223279.html>
- <http://gh-ursu.org.ro/index.html>
- <http://gh-ursu.org.ro/20200117-motivare-CAB-Nita.pdf>
- <https://www.wilsoncenter.org/publication/forecasting-nuclear-war>
- <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/2000-01-01.pdf>
- <http://www.thereaganfiles.com/sdi.html>
- http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/coll_stasi/mastnye6c7.html?navinfo=15296
- <https://www.nytimes.com/1976/03/07/archives/soviet-gerontocracy.html>
- <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111999>
- <https://polishhistory.pl/december-1980-the-soviet-invasion-of-poland/>
- <https://www.cia.gov/library/readingroom/search/site/jaruzelski>
- <https://www.nytimes.com/1975/06/22/archives/brezhnev-ill-a-russian-secret-the-private-lives-of-leaders.html>

- <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp90-00552r000100010006-5>
- <http://xn--https-ix3b//www.memorialsighet.ro/iulius-filip-o-scrisoare-trimisa-solidaritatii-12-iunie-1981/>
- <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/37976,Grzegorz-Majchrzak-Stan-wojenny-kryptonim-Jodla.html>
- https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=2&dzien=1&wyp=190&symbol=RWYSTAPIENIA_WYP&id=351
- https://web.archive.org/web/20121112060937/http://www.konflikty.pl/a,395,Czasy_najnowsze,Przemowienie_gen._Jaruzelskiego.htm
- <https://www.iwp.edu/articles/2006/12/12/professor-exposes-jaruzelski-as-soviet-gru-agent/>
- <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ryszard-kuklinski-cia-documents-available-happ-digital-archive>
- <http://www.cnsas.ro/documente/arhiva/Dictionar%20termeni.pdf>
- https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0001144824.pdf
- <http://culturalopposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n55720>
- <https://www.csce.gov/international-impact/publications/report-madrid-csce-review-meeting>
- <https://www.atomicheritage.org/history/strategic-defense-initiative-sdi>
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB238/index.htm>
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB298/index.htm>
- <https://www.amnesty.org/en/documents/eur39/002/1987/en/>
- <https://www.youtube.com/watch?v=0sMw3YZQvRw>
- https://www.youtube.com/watch?v=tWDor-IRTcs&t=210s&ab_channel=TVR
- https://www.youtube.com/watch?v=W5jdpbaYV2A&t=187s&ab_channel=BartoszPetry%C5%84ski
- <https://dzieje.pl/aktualnosci/30-lat-temu-ukazal-sie-artykul-wasz-prezydent-nasz-premier>
- <https://sw.org.pl/>
- <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/am-fost-acolo-unde-s-a-decis-soarta-lui-ceausescu>
- <https://evz.ro/nou-interviu-gen-iulian-vlad.html>